

Kafkas Cephesi'nde Savaşan Osmanlı Askerlerinin Anılarında Turan İdeali (1914–1918)

The Ideal of Turan in the Memory of Ottoman Soldiers Fighting on the Caucasian Front (1914–1918)

Ersoy ZENGİN

Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tunceli, Türkiye

Department of History, University of Munzur, Faculty of Literature, Tunceli, Turkey

Geliş Tarihi/Received: 29.05.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 28.07.2023
Yayın Tarihi/Publication Date: 31.01.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ersoy ZENGİN
E-mail: ersoyzengin@gmail.com

Atıf: Zengin, E. (2024). Kafkas Cephesi'nde Savaşan Osmanlı Askerlerinin Anılarında Turan İdeali (1914–1918). *Turcology Research*, 79, 70–82.

Cite this article as: Zengin, E. (2024). The Ideal of Turan in the Memory of Ottoman Soldiers Fighting on the Caucasian Front (1914–1918). *Turcology Research*, 79, 70–82.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlılık politikasıyla varlığını sürdürmeye çalıştı. Ancak 1912–1913 yıllarında Balkan Savaşı'nda yaşanan yenilgi Osmanlı toplumunda büyük bir travmaya sebep oldu. Artık devletin geleceği için Osmanlılıktan çok Türkçülük politikası gerekli görülüyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Turancı politika hayata geçirildi. Gelecekte varlığını devam ettirebilmek için büyük bir Türk kitlesine dayanmak isteyen Osmanlı Devleti, Kafkaslar ve Orta Asya'ya yöneldi. Ölüm, kalım savaşının verildiği bu dönemde Kafkas Cephesi'nde savaşan Osmanlı askerlerinin özellikle eğitilmiş kesimi Turancı görüşteydi. Turancılar için Rusya egemenliği altında esir olarak yaşayan Müslümanların kurtarılması ve buradaki Türk topluluklarıyla siyasal birlikteliğin kurulması kutsal bir vazife idi. Turan idealinde Türkçülük ve İslamcılık birlikte düşünülüyordu. Türkçe konuşan Müslümanlar, Türk olarak kabul edilmekteydi. Türklerin önderliğinde Rus, İngiliz ve Fransız emperyalizminin sömürdüğü Orta Doğu ve Asya Müslümanlarının özgürlüğü hedeflenmekteydi. Birinci Dünya Savaşıyla ilgili tartışmalı birçok konu Turancılık politikasıyla yakından ilgilidir. Örneğin Sarıkamış yenilgisi Enver Paşa'nın Turancılığına bağlanmaktadır. Bir diğer basmakalıp yargı ise Kafkas Cephesinde müttefik Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda savaşıldığıdır. Turan idealine ilgili olarak ileri sürülen bir diğer iddia ise Hristiyan toplumunu hedef aldığıdır. Kimi yazarlara göre Osmanlı Türkleri Kafkasya'daki Türklerle birleşebilmek için kendilerine engel olarak gördükleri Ermeni ve diğer Hristiyan toplumları yok etmek istemişlerdir. Bundan dolayı Turancılık politikasının anlaşılması yakın dönem Türk ve dünya tarihi açısından önem arz etmektedir. Esasen anılarda da açıkça ortaya konulduğu gibi sadece Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın Turancı olmadığını, bu görüşün daha geniş kitlelerce benimsendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Kafkas Cephesi'nin açılmasında Alman menfaatlerinden çok Türk subaylarının kararlarının daha baskın olduğunu ifade etmek gerekir. Anılarda kurulması düşünülen Turan İmparatorluğu'nda Hristiyanların da yer alacakları, onların milli haklarına saygı duyulacağı net bir şekilde ortaya koyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turancılık, Kafkas Cephesi, Pantürkizm, Sarıkamış Harekâtı, Türkistan

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which had a multinational structure, tried to maintain its existence with the policy of Ottomanism throughout the 19th century and in the early years of the 20th century. However, the defeat in the Balkan War in 1912–1913 caused great trauma in Ottoman society. From then on, the policy of Turkism rather than Ottomanism was deemed necessary for the future of the state. With the start of the First World War, the Turanist policy was implemented. The Ottoman Empire, which wanted to rely on a large Turkish population in order to continue its existence in the future, turned to the Caucasus and Central Asia. In this period of life-and-death war, especially the educated part of the Ottoman soldiers fighting in the Caucasus were Turanists. For the Turanists, it was a sacred duty to save the Muslims living as captives under Russian rule and to establish political unity with the Turkish communities here. In the Turan ideal, Turkism and Islamism were considered together. Turkish-speaking Muslims were considered Turks. Under the leadership of the Turks, it was aimed at liberating the Muslims of the Middle East and Asia, who were exploited by Russian, British, and French imperialism. Many controversial issues related to

the First World War are closely related to the policy of Turanism. For example, the defeat of Sarıkamış is attributed to Enver Pasha's Turanism. Another stereotype is that the war on the Caucasian Front was fought for the interests of Germany as an ally. Another claim put forward regarding the Turan ideal is that it targets the Christian community. According to some authors, the Ottoman Turks wanted to destroy the Armenian and other Christian communities, which they saw as obstacles, in order to unite with the Turks in the Caucasus. Therefore, understanding the policy of Turanism is important in terms of recent Turkish and world history.

Keywords: Turanism, Caucasian Front, Pan-Turkism, Sarıkamış Operation, Turkistan

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ölüm kalım savaşı verdiği Birinci Dünya Savaşı yıllarında Turancılık politikasını uygulamaya koyup koymadığı tartışmalı bir konudur. Genel olarak savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin Turancılık politikasını uyguladığı kabul edilse de İttihat ve Terakki Fırkasının, hükümetin ve dönemin en güçlü şahsiyeti olan Enver Paşa'nın hiçbir zaman Türkçü-Turancı bir politikayı benimsemediği, Osmanlılık-İslamcılık politikasından ayrılmadığı ileri sürülmektedir (Bardakçı, 2015: 158–159; Aydemir, 1971: 481–482). Şevket Süreyya Aydemir¹, verdiği bilgilerle çelişkili bu konuya açıklık getirmektedir. Ona göre Enver Paşa ordunun ve memleketin hâkimi olsa da genç mektepliler ve aydınların büyük kısmı Türk Ocağı'nın, Turancılığın ve Ziya Gökalp'in etrafında toplanmışlardı. 18–25 yaş aralığındaki gençler arasında Turancılık umumi gibiydi (Aydemir, 1971: 482–484). Buna göre hükümet ister Osmanlılık ve İslamcılık isterse Turancılık politikasını benimsesin orduda görev alacak ve çok ihtiyaç duyulan yedek subayların tamamına yakını Turancı görüşte olacaktı. Bunun yanında çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin açıktan Türkçü-Turancı bir politika izleyemeyeceği de açıktır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin Türkçü ve Turancı bir politikayı uyguladığını varsaymak yanlış olmayacaktır.

Turancılık konusu birçok yönüyle yeterince açıklığa kavuşmamıştır. Kafkas Cephesi sadece müttefik Almanların çıkarları doğrultusunda mı açılmış ve Turancılık, Alman politikasına hizmet için mi ileriye sürülmüştü, yoksa Osmanlı Devleti'nin politik hedefleri mi belirleyici olmuştu? Ya da iddia edildiği gibi Enver Paşa'nın² ihtilalci ve hayalperest kişiliği mi yüz binleri Kafkas Cephesinde savaşmaya sürüklemişti? Komuta heyeti ve erler arasında Turancılık ne derecede sahiplenilmişti? Turan idealinde gayrimüslimlerin konumu ne idi? Bu soruların cevabına ulaşmak için şüphesiz en önemli kaynak, Kafkas Cephesi'nde savaşmış olan askerlerin günlük ve hatıralarıdır.

Turancılık hakkında doğru bilgilere ulaşmanın zorluğunu belirtmek gerekir. Nitekim başlangıçta bu politikayı benimsemiş olanlar bu politikanın iflasından sonra kaleme aldıkları hatıralarında gerçeğe sadık kalmamış olabilirler. Bu noktada günlük ve hatırat ayırımına değinmek yerinde olacaktır. Günlüklerde olaylar günü gününe yalın haliyle kaydedildiğinden sonradan kaleme alınan hatıratlara göre çok daha güvenilir bilgiler vermektedirler. Hatıratlar sonradan kaleme alındıklarından bazı konuların tüm açıklığıyla ifade edilmeleri mümkün olmayacaktır. Turancılık da başarısızlığa uğramış bir politika olarak hem de İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya'nın politikalarıyla çatıştığı düşünüldüğünde sahiplenicilerinin az olacağını, bu politikayı eleştirenlerin ise daha fazla olacağını öngörmek gerekir.

Elbette ki tüm Osmanlı subayları Turancı görüşte değildiler. Turan idealine inanmayan hatta Turancıların alaya alındığına dair anılarda bilgilere ulaşılmaktadır (Karabekir, 2009: 517; Ege, 2006: 226; Yurtoğlu, 2020: 119–121). Sarıkamış Harekâtında savaşan 9. Kolordu Kurmay Başkanı Şerif İlden'in³ "Sarıkamış" isimli eseri Enver Paşa'nın hayalperestliğini, onun bir *ihtilal bağımlısı* olduğunu ve Alman çıkarları için Sarıkamış Harekâtını düzenlediğini işleyen ilk eser olması bakımından önemlidir (İlden, 2014: 237). Ancak 1921 yılının siyasal atmosferinde yazılan hatıralara kuşku ile yaklaşılması gerekmektedir. Nitekim 1914 yılının kasım ayında, savaşın henüz başında Şerif Bey'in Turan idealini sahiplenip sahiplenmediğini net olarak ortaya koymak mümkün olmasa da Enver Paşa'nın fikirlerine sempatiyle baktığına

1 Şevket Süreyya Aydemir; 1897'de Edirne'de doğdu. Edirne Öğretmen Okulu'nda eğitim gördü. Mezun olamadan 1915 yılında Kafkas Cephesi'ne gitti. Orduda bölük kumandanlığı yaptı. Kafkasya'yı istila eden Osmanlı ordusunda yer aldı. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesiyle ordu terhis edildi ve Şevket Süreyya Bey Edirne'ye döndü. 1919 yılında Azerbaycan Millî Hükümeti'nin daveti üzerine Nuha'da öğretmenliğe başladı. Azerbaycan'ın 1920'den itibaren Sovyetleşmesiyle Şevket Süreyya Bey Komünizm taraftarı oldu. 1923 yılı sonunda Türkiye'ye geldi. Türkiye Komünist Fırkasının (TKF) yayın organı Aydınlık'ta görev aldı. 1925 yılında TKF üyelerine yapılan soruşturma neticesinde tutuklandı. 1926'da serbest kaldı. 1927 yılından itibaren komünist düşünceden ayrılarak Kemalist rejimin güçlenmesi için çalışmalara katıldı. 1932–1934 yılları arasında Kadro Dergisi'ni çıkaran yayın heyetinin içinde yer aldı. Demokrat Parti'nin iktidarı devraldığı 1950 yılına kadar çeşitli bakanlıklarda görev yaptı. Sonraki hayatında birçok kitap kaleme aldı. 1976 yılında vefat etti. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevket-sureyya-aydemir-1897-1976/> (E.T. 11.06.2023).

2 İsmail Enver Paşa; 1881 yılında İstanbul'da doğdu. Manastır'da askeri rüştiye ve idadiyi bitirdikten sonra Harbiye Mektebine girdi. Ardından Erkân-ı Harp eğitimi aldı. 1903 yılının ocak ayında erkân-ı harp yüzbaşısı rütbesiyle Manastır'a atandı. 1905'te kolağası, 1906'da binbaşı oldu. Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyetine ikinci üye olarak girdi. Sonraki süreçte bu örgüt Paris'teki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetiyle birleşti. 24 Haziran 1908 tarihinde dağa çıkarak isyan etti. 23 Temmuz 1908'de Meclis-i Meb'ûsan'ın yeniden açılmasına öncülük ederek *Hürriyet Kahramanı* ilan edildi. 1909'da Berlin askeri ateşesi oldu. 1911 yılında Sultan Mehmed Reşad'ın yeğenlerinden Naciye Sultan ile nişanlandı. 1911 yılının aralık ayı ile 1912 yılının kasım ayları arasında Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaştı. Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla İstanbul'a döndü. 23 Ocak 1913 tarihinde Bab-ı Ali Baskını'nı gerçekleştirdi. 12 Haziran 1913'te gerçekleşen Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra ülke yönetiminin fiilen İttihat ve Terakki'nin eline geçmesinden sonra askeri kadronun lideri haline geldi. 22 Temmuz 1913'te Edirne'nin geriye alınmasıyla prestiji arttı. 15 Aralık 1913'te miralva, 3 Ocak 1914'te mirliwa ve Harbiye Nazırı oldu. Osmanlı ordusunu yeniden yapılandırmak için gayret gösterdi. Genç subayları önemli görevlere getirdi. 5 Mart 1914'te Naciye Sultan ile evlendi. Birinci Dünya Savaşı'nda (1914–1918) Harbiye Nazırlığı yaptı. Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilgisiyle birlikte 1–2 Kasım gecesi ülkeyi terk etti. 1919–1921 tarihleri arasında Almanya ve Rusya'da çeşitli faaliyetlerde bulundu. Ekim 1921'de Buhara'ya gitti. Ruslara karşı savaşan Basmaçılar örgütlemeye çalıştı. 4 Ağustos 1922'de Ruslarla girdiği bir çatışmada hayatını kaybetti. *Bk.*(Hanoğlu, 1995: 261–264).

3 Şerif İlden, 1877 yılında günümüzde Makedonya sınırları içinde yer alan Köprülü'de doğdu. 1891'de Manastır Askeri Rüştiyesini, 1895'te İstanbul Topçu Harbiyesini bitirdi. Aynı yıl üsteğmen rütbesiyle akademiye girdi. II. Meşrutiyetin ilanından önce Genel Kurmay Merkez Şubesi'nde görevlendirildi. Balkan Savaşı çıkınca Batı Ordusu Kurmay Başkanlığı 2. Şubede görevlendirildi. 1913'ten itibaren Erzurum'da 9. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisliğine kaymakam rütbesiyle atandı. 1915 yılının ocak ayında Ruslara esir düştü. 1918 yılına kadar esaret hayatı yaşadı. 1918 yılının ocak ayında İstanbul'a kaçarak Teşkilat-ı Mahsusa'da görev aldı. 1923'ten sonra çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. 1935–1939 yılları arasında Kastamonu milletvekilliği yaptı. *Bk.*(İlden, 2014).

dair ipuçları bulunabilir. Bir kere Şerif Bey, Hafız Hakkı⁴ ve Enver Paşalarla tanışıklığı çocukluk yıllarına dayanmaktaydı. Aynı okullarda eğitim görmüşlerdi (İlden, 2014: 105). Enver Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı öncesinde birçok kolordu ve tümen kumandanının görevlerine son verdiği bilinmektedir. Örnek olarak tereddüt içinde bulunan 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın yerine Enver Paşa'nın kendisini ataması, 10. Kolordu Komutanı Ziya Paşa'nın yerine daha atılgan ve müdafaadansa taarruz taraftarı olan Hafız Hakkı'nın getirilmesi ya da 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi (Big) Paşa'nın yerine İhsan Bey'in atanması gibi. Şerif Bey'in görevinde kalması onun Enver Paşa'nın güvenini kazanmış bir kişi olduğunun kanıtı gösterilebilir. Ayrıca hatıralarında ifade ettiği gibi Balkan Savaşları'ndan sonra bir kurtuluş yolu arayan herkesin Enver Paşa'nın rehberliğini kabul ettiğini bildirmektedir (İlden, 2014: 208). Yine hatıralarında Sarıkamış Harekâtının parlak bir zaferle taçlanabileceğini ancak 10. Kolordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'nın plana sadık kalmaması neticesinde harekâtın yenilgiyle sonuçlandığını bildirmektedir (İlden, 2014: 148–149).

Şerif Bey'e göre İstanbul'daki Genel Karargâhta iki ayrı görüş vardı. Enver Paşa ve taraftarları her ne olursa olsun 3. Orduyu Kafkasya'ya saldırtarak Alman ve Avusturya ordusunun yükünü azaltmak istiyorlardı. Hafız Hakkı ve taraftarlarının ise bu fikre muhalif olduklarını bildirmektedir. Bu söylenenlerin de Hafız Hakkı Paşa'nın mirasçılarında bulunan günlükten kanıtlamanın mümkün olacağını ifade etmiştir (İlden, 2014: 107). Günümüzde bahsedilen günlük yayımlanmıştır. Günlükte esas harp taraftarının Hafız Hakkı Paşa olduğu görülmektedir. Sarıkamış Harekâtı'nda 10. Kolordu Kumandanı olan Hafız Hakkı Paşa'nın harekât öncesinde 16 Kasım 1914'de günlüğüne kaydettikleri konuya açıklık getirmesi bakımından mühimdir. Hafız Hakkı'ya göre başarının anahtarı *cüret* ve *şiddette* idi. Cesaretle ileriye gidilmeliydi. Alman Kurmayı Bronsart'ın bu fikirleri mantıklı bulduğunu, ikisinin birlikte Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı ikna ettiklerini ve Enver Paşa'nın daima cüretkâr fikirlere taraftar olduğunu bildirmektedir (Hafız Hakkı Paşa, 2016: 65). Görüldüğü gibi Turancılık politikasının bir parçası olarak kabul edilen Sarıkamış Harekâtı'nın gerçekleşmesinde Türk tarafının karar alma noktasında etkisiz olduğunu söylemek zordur. Hafız Hakkı Paşa'nın felaketle sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı sonrasında 22 Ocak 1915 tarihinde günlüğüne yazdıkları ise çok daha ilginçtir. Paşa, Enver Paşa'yla yaptığı yazışmada baharla birlikte Kafkasya'nın istilası için yeni kuvvetler gönderilmesini devletin geleceği için gerekli görüyordu (Hafız Hakkı Paşa, 2016: 110–111). Burada yazılanlar Almanların askeri yükünü hafifletmek için Osmanlı Devleti'ni Kafkas Cephesi'nde kullandığı tezini çürütmektedir.

Savaşa katılmış askerlerin anıları incelendiğinde Turancı görüşte olmayanların yanında birçok subay ve yedek subayın Turancı görüşe sahip olduğu görülmektedir. Anıları incelemeyen önce savaş öncesinde oluşan Türkçü-Turancı fikirlerin gelişimini incelemek faydalı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Türkçülük ve Turancılığın Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin temelini Osmanlı camiası zihniyeti ve İslam dini teşkil etmişse de hızla çözülen Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek için yeni görüşlerin ortaya çıkması gerekmektedir. Bu atmosferde Türk milliyetçiliği gittikçe kuvvetlendi. Bu fikir sadece Türkiye'de yaşayan Türklerde değil Türkiye dışında yaşayan Türklerde de karşılık buldu. Geniş manada Türkçülük, Türklerin eskiden yaşadıkları bölgenin adına ithafen "Turancılık" adı altında ortaya çıkmaya başladı. Başlangıçta Macarlar tarafından kullanılan "Turancılık" siyasi olarak Türk kökenli bütün kavimlerin Osmanlı hâkimiyeti veya himayesinde birleşmeleri ve siyasi birlik kurmalarını (Kurat, 2011: 495–496).

1789 Fransız İhtilaliyle Avrupa'da yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri Osmanlı sınırları içinde yaşayan azınlıkları önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı devlet adamları ve aydınlar azınlıkların ayrılıkçı hareketlerine karşı Osmanlılık ideali etrafında tüm unsurları birleştirmeye çalışmışlardır. Ancak tüm bu çabalara rağmen 19. yüzyılda Yunanlar, Sırp, Romenler, Karadağlılar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Büyük toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti 20. yüzyılda da bu kötü gidişatın önüne geçememiş, sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların bağımsızlık talepleri devam etmiştir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi (1908), Balkan Savaşlarında (1912–1913) kaybedilen topraklar ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin bağımsızlık talepleri o güne kadar sürdürülen Osmanlılık düşüncesinin zayıflamasına neden olmuştur. 19 ve 20. yüzyılda Osmanlılık yanında İslamcılık ve Türkçülük de gelişme göstermişse de Balkan Savaşlarına kadar Osmanlılık düşüncesinin gölgesinde kalmışlardır.

Esasen 19. yüzyılda dil, edebiyat, filoloji hatta siyaset alanında Türkçülük fikri mevcut olsa da Türk milliyetçiliğinin siyasetteki önemi ortaya koyulamamıştı. 1904 yılında Yusuf (Akçura) Bey'in⁵, Mısır'da Türk Gazetesi'nde yayımlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makalesinde Osmanlı'da yaşayan milletlerin milli gayelerine ulaşmalarının önlenemez olduğu, Osmanlılık fikrinin başarısızlığa uğrayacağı, bunun yerine İslamcılık ya da Türkçülüğün devletin devamı açısından daha etkili olacağı savunuluyordu. Ancak İslamcılık ya da Türkçülük üzerinde bir karar kılınamıyordu (Akçura, 1978: 169–173).

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti siyasi Türkçülüğü benimseyerek Osmanlı sınırları dışında şubeler açıp Türkçü fikirleri yaymaya çalıştı. Adriyatik Denizi'nden Çin hududuna kadar Türklerin birliği fikri tartışılıyordu. 1908 yılının aralık ayında Ahmed Mithad Efendi,

4 İsmail Hafız Hakkı Paşa, 1879 yılında Manastır'da doğdu. 1902'de Harp Okulu'ndan sınıf birincisi olarak mezun oldu. Enver, Selahattin Adil, Mahmut Kâmil ve Fahrettin paşalar Hafız Hakkı'nın sınıf arkadaşı idiler. 13 Ocak 1909'dan 1910 yılının aralık ayına kadar Viyana ateşemiliterliğini yaptı. 31 Mart Vakasını bastıran Hareket Ordusu'nda bulundu. 17 Şubat 1910 tarihinde V. Murat'ın oğlu Şehzade Mehmet Selahattin Efendi'nin kızı Behiye sultan ile evlendi. Balkan Savaşları'na katıldı (1912–1913). 23 Ocak 1913'teki Babiali Baskınının gerçekleşmesinde etkin rolü oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesinde Savaşçı. Sarıkamış İhata Harekâtı'nda 10. Kolordu Komutanı olarak görev yaptı. Harekât sonrasında tıfüse yakalanarak 12 Şubat 1915 tarihinde vefat etti. *Bk.*(Sivri, 2016).

5 Yusuf Akçura; 1876 yılında Rusya'nın Kazan vilayetinde doğdu. 6 yaşında babasının ölmesi sonucunda annesiyle birlikte Bursa'ya geldi. Askeri rüştiyeden sonra Harbiye Mektebi'ne girdi. Bu dönemde Şehabettin Mercani, Kayyum Nasırî, Necip Asım, Veled Çelebi ve Bursalı Tahir gibi şahsiyetlerin eserlerini okumaya başladı. 1897'de Erkân-ı Harp sınıfına ayrılrsa da arkadaşı Ahmet Ferit'le birlikte sorguya çekildiler. Her ikisi de askeri meslekten atıldılar. Kendisiyle birlikte 84 genç Fizan'a sürgün edildi. Fizan'dan Paris'e kaçmayı başaran Yusuf Akçura burada siyasal tarih dersleri aldı. Paris'ten Kazan'a gitti. Burada meşhur eseri *Üç Tarz-ı Siyaset'i* yazdı. 1905–1908 yılları arasında Rusya'da siyasi faaliyetlerde bulundu. 1908 yılında Osmanlı'da Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İstanbul'a döndü. 1908 yılında Türk Derneği'nin, 1912'de Türk Ocağı'nın kuruluşunda yer aldı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hilal-i Ahmer'de görev aldı. İstiklal Savaşı'na katılmak için Ankara'ya geçti. TBMM'de Hariciye Vekâleti Umuru Şarkıyye Müdürlüğünü yaptı. Cumhuriyet döneminde İstanbul ve Kars mebusluğu, Ankara ve İstanbul Hukuk fakültelerinde öğretim üyeliği görevinde bulundu. Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerindedir. 1935 yılında hayatını kaybetti. *Bk.*(Koşay, 1977: 389–400).

Necip Âsım, Mehmet Emin (Yurdakul), Yusuf (Akçura), Ahmet Ferit (Tek) gibi kişilerin önderliğinde Türk Derneği kuruldu. 1911 yılında Türk Yurdu Cemiyeti ve 1912'de Türk Ocağı açıldı. Türk Ocağı'nın İttihad Terakki Fırkasınca desteklenmesiyle kısa sürede etkinliği arttı. Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi dergiler, Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gibi gazetelerde kültürel ve siyasal Türkçülük tartışıldı. Ziya Gökalp, Türkçülüğü sosyolojik bir çerçeveye oturtmaya çalışırken Ahmet Ağaoğlu, Yusuf (Akçura) ve Hüseyinzade Ali (Turan) gibi aydınlar Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında yaşayan Türkleri de kapsayan Türklük fikrinin kavramsallaştırılmasına çalıştılar (Hanoğlu, 2012: 553-554).

Rusya uyguladığı Panslavizm siyasetiyle Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkların bağımsızlıklarını desteklerken kendi ülkesindeki Müslüman-Türk azınlığı da Ruslaştırıp, Hristiyanlaştırma politikasını takip etmekteydi. Ruslaştırma ve Hristiyanlaşmaya karşı Müslüman-Türk azınlık İslamcılık ve Türkçülüğe daha çok sarıldılar. Pantürkizm, Panslavizm ve Ruslaştırmaya bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Pantürkçülükte Tatarların başı çekmesi anlamlıdır (Landau, 1999: 17).

II. Meşrutiyetle birlikte Türkçülük geniş sahada faaliyete geçmekle beraber Araplarla birliktelik güçlüydü. İttihad-ı İslam ve Turancılık idealleri aynı zamanda birlikte düşünüyorlardı. İttihad ve Terakki, Türkçülük davasını benimsemiş ve Turan edebiyatını mekteplere kadar yaymıştı. Bunun yanında sınır dışındaki Türklerin Osmanlı Türkleriyle siyasal birleşme gayretleri de ortaya çıkmıştı. 31 Mart (1909) Hadisesi'nden sonra Azerbaycan'dan gelen münevverler Rusya'daki Türklerin ihmal edilmemelerini, burada teşkilatlar yapılarak Rus boyunduruğundan kurtulmak istediklerini bildirdiler. İttihad ve Terakki Cemiyetinin önde gelenlerinden bir kısmı Azerbaycan'dan gelen heyetin tekliflerine sıcak bakarken kimisi de buna karşı idi. Karşı olanlar, Rusları kuşkulandıracak adımların atılmamasını, oradaki Türklerin ilmi yükselişe gayret etmelerini, cemiyetin hudut içindeki Türklüğün yükselmesine önem vermesi gerektiğini savunuyorlardı. Diğer grup ise bu teklife sıcak bakmaktaydı. Neticede İran ve Rus Azerbaycan'ında teşkilat yapılmasına karar verilmiş, bazı fedakâr zabıtlar gönderilmiş ancak kısa süre sonra bu faaliyetten vazgeçilmiştir (Karabekir, 2020: 169-171).

Balkan Harplerinden sonra Rusya Müslümanları ile Osmanlı memleketinde yaşayan dindaşları arasındaki ilişkiler büyük bir gelişim kaydetti. Balkan Savaşları esnasında Rusya'daki Hristiyanlar; Yunan, Bulgar, Karadağ ve Sırp için yardım kampanyaları düzenlemekteydiler. Rusya Müslümanları da hükümetin zorluk çıkarmasına rağmen kendi dindaşları olan Osmanlı Türklerine yardım kampanyaları düzenlediler. Kızılay'da ya da Osmanlı ordusunda görev alan Rusya Müslümanları da vardı (Sıbgatullina, 2014: 143-160).

Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanya, müttefiki Osmanlı Devleti'nden iki şekilde faydalanmayı düşünüyordu. Birincisi Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla Almanya'nın Avrupa'daki yükü azalacaktı. İkinci olarak da Halifenin ilan edeceği cihat ile İtilaf Devletleri'nin sömürgelerindeki Müslüman halklar isyana teşvik edilecekti. 1914 yılının ekim ayı sonunda Alman Dışişleri görevlisi Max von Oppenheim tarafından "*Düşmanlarımızın Elindeki İslam Bölgelerinde İhtilaller Çıkartılmasına İlişkin Memorandum*" hazırlandı. Burada Avrupalı sömürgeci güçlere karşı Almanya'nın yanında yer alacak halife-sultanın liderliğindeki Müslümanların önemi üzerinde durulmuştu. Kafkasya, İran, Mısır, Hindistan, Fas, Tunus ve Cezayir gibi düşman hâkimiyetindeki topraklarda ihtilaller çıkarılarak düşmanın savaşta zayıf düşürülmesi ve yenilen düşmanların elinden sömürgelerinin alınması üzerinde durulmaktaydı. Almanya'nın savaşı kaybetmesi durumunda Müslümanların her şeylerini kaybedeceklerini, kazanması durumunda ise Müslümanların kazançlı çıkacakları ifade edilmekteydi. Kafkaslar, Ege Adaları ve Mısır yeniden Osmanlı Devleti'nin olacaktı. Osmanlı Devleti'nin liderliğinde İran ve Afganistan'ın dâhil olacağı siyasal birlik gelecekte bölgeyi yönetecekti (Kon, 2013: 62-75).

Almanya'nın bir etkisi olup olmadığı bilinmemekle beraber kısa süre sonra; 1914 yılının kasım ayında Oppenheim'in memorandumunda ortaya atılan hususlara paralel fikirler bir Osmanlı Yahudi'si olan Moiz Kohen⁶ tarafından dile getirildi. Kohen'in risalesi "*Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler?*" başlığını taşımaktaydı. Burada ileri sürülen fikirler Türkçü aydınlar tarafından övgüye layık bulundu. Kohen'e göre Balkan Savaşları'na kadar Türklerde vicdan-ı milli uyanmamıştı ve vicdan-ı milliden mahrum olan bir millet düşman kurşunlarına fedakârca göğüs geremezdi. Balkan Muharebelerinde yaşanan felaketin sebebi buydu. Büyük buhranların büyük içtimai hareketlere yol açtığı ve Balkan Harplerinden sonra vicdan-ı millinin uyandığı ifade edilmekteydi. Uyanan bir milletin ilk işinin kendi sınırları dışında yaşayan millettaşlarını uyandırması gerekmekteydi. Dünyada yaşayan 60-70 milyonluk Türk nüfusunun birbirleriyle bağlantısız oldukları, bundan dolayı layık oldukları mevkide bulunmadıklarını, tıpkı İtalyanların millî birliğini kurmaları gibi Türklerin de benzer bir *irredenta* takip etmesi tavsiye edilmekteydi (Kohen, 1914: 21-28).

Osmanlı Devleti'nin siyasi bütünlüğüne kast etmiş olan İngiltere ve Rusya, İran'ı da aralarında paylaşmışlardı. 10 milyonluk İran'da 3-4 milyon Türk yaşamaktaydı. Tıpkı Romanya'nın Makedonya'daki Ulahları din ve eğitim kurumlarıyla uyandırması gibi Türkiye'deki bir avuç Türk idealistleri de İran'daki Türkleri uyandırabilirdi. Bu uyanış sağlandığı takdirde Avusturya-Macaristan ya da Bavyera-Prusya örneğindeki gibi iki devlet arasında birlikler kurulabilecekti. En önemlisi ise Rusya'nın yıkılmasıydı. Bu başarıldığı takdirde Kafkasya, Kırım ve Kazan gibi yerlerde yaşayan 40 milyonluk Türklerle Osmanlı Türkleri birleşecek, kısa sürede millî bir medeniyet ortaya çıkacaktı (Kohen, 1914: 39-45).

Yine 1914 yılının kasım ayında Ömer Seyfeddin⁷ tarafından yayımlanan *Yarıncı Turan Devleti* isimli risalede Osmanlı Devleti'nin hedefleri ortaya koyulmaktaydı. Ömer Seyfeddin'e göre yaşayan milletler nüfusça, medeniyetçe, servetçe, mefkûrece büyüyüp genişlemek arzusundadırlar. Bunun için savaşlar kaçınılmazdır. Rusya'nın 11 kez Osmanlı Devleti'yle savaşmasının nedeni büyüyüp,

6 Moiz Kohen (Munis Tekinalp), 1883 yılında Selanik'te doğdu. Yükseköğrenimini Selanik ve İstanbul'da yaptıktan sonra Selanik'te Yahudi Öğretmen Okulu'nda hocalık ve Ticaret Kulübü'nde kâtiplik yaptı. Asır gazetesinde yazılar yazdı. 1905 yılında İttihad ve Terakki Cemiyetine üye oldu. 1912'de Selanik'in kaybedilmesiyle önce Viyana'ya ardından İstanbul'a yerleşti. 1914-1918 yılları arasında Darülfünun'da müderris muavini ve tercüman olarak görev yaptı. Türk tütünlerinin ihracını gerçekleştiren kurumları yönetti. Çalışmalarıyla Yahudilerin Türk toplumuna entegrasyonunu sağlamaya çalıştı. 1961 yılında hayatını kaybetti. *Türkleştirme* (1928), *Kemalizm* (1936), *Türk Ruhü* (1944) isimli eserleri bulunmaktadır. *Bk.*(Kılıç, 2019: 586-587).

7 Ömer Seyfeddin; 1884'te Balıkesir, Gönen'de doğdu. Eyüp Askeri Rüştiyesini 1896'da, Edirne Askeri İdadisini 1900'de ve Harbiye Mektebini de 1903'te bitirdi. İttihad ve Terakkiye yakın oldu. 31 Mart Vakasının bastırılmasında yer aldı. Genç Kalemler dergisinde yazılar yazdı. Balkan Savaşı'na katıldı. 20 Ocak 1913 tarihinde Yunanlılara esir

genişlemek istemesiydi. Güçlü milletler zayıf milletleri kontrolleri altına almak azmindedirler. Şimdiki harbin sebebi de Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın nüfusça ve ticaretçe güçlenip yayılmasının İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından engellenmesi çabasıdır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın topraklarını işgal ederek esir ettikleri Müslümanlara yenilerini katma savaşıdır (Ömer Seyfeddin, 1914: 3–8)

Milletlerin de insanlar gibi içtimai ruhları, hisleri ve vicdanları vardı. Mefkûreler millet vicdanından doğar ve asla birkaç kişinin eseri değildir. Ömer Seyfeddin'e göre millet; aynı dil, din ve kültürle birbirine bağlı insanlar topluluğudur. Irk esası aranmaz. Bir milleti siyasi sınırlar ayıramaz. Milletlerin mefkûreleri farklı uyruklarda yaşayan kardeşlerini bir siyasi sınır içinde toplamaktır. Asya'da yayılmış Türk illeri Osmanlı bayrağı altında toplanmalıdır. Osmanlı hakanı ve bütün Müslümanların halifesi de yeryüzünde yaşayan tüm Türklere hükmettiği zaman hakanlıktan çıkarak hakanlar hakanı yani *ilhan* unvanını alacaktı. Türkler bu savaşı kazandıkları takdirde dünyadaki bütün Türklere oluşan Turan hükümeti, dindaşları olan Arap, Fars ve Berberilerin Hristiyanlar tarafından esir edilmelerine izin vermeyecektir (Ömer Seyfeddin, 1914: 9–20).

19. yüzyılın ikinci yarısında Asya, Afrika ve Amerika'da büyük toprak parçaları İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından sömürgeleştirildi. Birliklerini geç tamamlayan İtalya ve Almanya ise sömürgecilik yarışına geç dâhil oldular. Önceleri birbirleriyle rekabet halinde olan İngiltere, Fransa ve Rusya 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya ve İtalya gibi yeni sömürgecilerle karşı ittifaklar kurmaya başladılar. Osmanlı Devleti Balkanlar, Kafkaslar ve Karadeniz'de Rusya'ya büyük topraklar terk etti. Mısır ve Kıbrıs'; İngiltere'ye, Cezayir, Tunus ve Fas'; Fransa'ya, Trablusgarp'ı da İtalya'ya bırakmak zorunda kaldı. Artık dünyada sömürgeleşmemiş çok az yer kalmış ve sömürgeci devletler "hasta adam" olarak adlandırdıkları Osmanlı topraklarına göz dikmişlerdi.

Osmanlı Devleti, topraklarında yayılma emeli bulunmayan Alman İmparatorluğu'yla yakın ilişkiler kurarak Birinci Dünya Savaşı'nda bu devletin yanında yer almıştır. İttifak Devletleri'nden Avusturya-Macaristan ve Almanya, Rusların takip ettiği Panslavizm politikasına karşı Pangermenizmle karşılık vermişlerdir. İktidarda bulunan İttihad ve Terakki hükümeti İslamcılık ve Türklük politikasını takip etmekteydi. Kafkaslar, İran, Türkistan ve Afganistan'daki Müslüman ahalinin Rusya ve İngiltere'ye karşı kıskırtilabileceğini umarak buralarda nüfuz elde etmeyi planlamaktaydı. En önemli beklentisi ise savaşın sonunda Rusya'nın yenilgisiydi. Osmanlı ordusu, Rus ordusunu yenip önce Kafkaslarda, başarabilirse daha sonra da Türkistan'a doğru ilerleyecekti. Bu başarıyla Kuzey Afrika ve Avrupa'da kaybedilen topraklar telafi edilecek, geniş sınırlar ve büyük bir insan kaynağına sahip güçlü bir devlete sahip olunacaktı.

Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa dâhil olmadığı silahlı tarafsızlık döneminde İttihad ve Terakki Fırkasının düşüncelerini dile getiren Tanin gazetesinde Ziya Gökalp'in *Kızıl Destan* başlıklı tefrikası yayımlanmaktaydı. Bu tefrikada yer alan dizelerde Turancılık ve İttihad-ı İslam birlikte işleniyordu. Ayrıca her ne kadar tarafsız kalınacağı ilan edilmiş olsa da bu mısralar harbin uzak olmadığını gösteriyordu (Karabekir, 2020: 172).

*Düşman ülkesi viran olacak!
Türkiye büyüyüp Turan olacak!
Altay yurdu büyük vatan olacak!
Turan'ın hâkimi Sultan olacak!
Çok geçmez ki mesut bir an olacak!
Düşmandan öç alan Kur'an olacak.*

Osmanlı'nın Kafkaslardaki Müslüman halkı ayaklandırarak Rus ordusunu güç durumda bırakma hedefine benzer olarak Rusya da Doğu Anadolu'daki Ermenilerin isyan edeceklerini umuyordu. Osmanlı Ermenileri geleceklerini Rusya'nın savaşı kazanmasına bağlamışlardı. Ruslar sınırı geçip Osmanlı ordusu geri çekilmeye başladığı anda genel bir ayaklanma başlatma kararını almışlardı (Talat Paşa, 2013: 58). Rusya topraklarında yaşayan Müslümanlar, Osmanlı ordusuna, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler de Rus ordusuna yardım etmeleri olasılığına binaen her iki orduda temkinli davranmak durumundaydı (Selişik, 2006: 44). Kasım ayında Köprüköy muharebeleri devam ederken Genel Karargâh verdiği emirlerde geri çekilen düşmanın şiddetle takip edilmesini, düşmana yardımcı kuvvetlerin yetişmesini önlemek için Bakü, Tiflis, Kars hattıyla İran'dan gelen demiryolunun tahribi için Kürt ve Karapapaklardan oluşan İhtiyat Süvari Tümenlerinin Karabağ istikametine sevk edilmesini istiyordu (Selişik, 2006: 54).

14 Ocak 1915'te Ömer Naci Bey'in kumandasındaki birlikler Tebriz'i işgal ettiler. Bu zamanda İran Azerbaycan'ı ve Doğu Kafkasya'da Ruslara karşı isyanlar başladı. İsyanın merkezi Gence idi. Ayaklanmayı "Difai" isimli gizli bir örgüt yönetiyordu. Bu teşkilatın temsilcisi Emir Arslan Han Hoyski Erzurum'a gelerek Türk makamlarıyla görüştü. Emir Arslan, Kafkaslarda İsviçre yönetim şeklinde olduğu gibi birçok milleti kapsayan bağımsız bir devlet kurma fikrini ortaya attı. Osmanlı ile Rusya arasında kurulacak olan bir tampon devlet önerisine Enver Paşa sıcak bakmaktaydı. Ancak Rus ordusuna karşı başarı kazanılamayınca bu plan ileri bir tarihe atıldı. Çerkes Müşir Fuat Paşa da Kafkas ve Dağıstanlı seçkin kişilerden bir Kafkas komitesi kurmuştu. Kafkaslarda çıkarılacak isyanların Afganistan hatta Hindistan'a kadar yayılacağı umulmaktaydı. Afganistan harekâtının başına da Hüseyin Rauf (Orbay) Bey getirilmişti. Bu teşebbüslerden bir netice alınmadı. Rusların askeri müdahaleleriyle durduruldu. Rauf (Orbay) Bey, İran'dan geriye dönmek mecburiyetinde kaldı (Kurat, 2011: 500).

Hafız Hakkı Paşa, Sarıkamış Harekâtı öncesinde İslam tarihinde yeni bir devir açacağından (Selişik, 2006: 87). Enver Paşa ise "Kafkasya sahalarında yatan babalarımızın ruhunu şad eder ve oralarda bizleri beklemekte olan din kardeşlerimizi Moskof boyunduruğundan

düştü. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Harbiye Nezaret'i'nin yazarları Çanakkale Cephesine davet etmesi üzerine buraya gitti. 6 Mart 1920'de hayatını kaybetti. *Bk.*(Polat, 2007: 80–82).

kurtarırınız” şeklinde bildiriler yayımlamaktaydı (Kuntman, 2010: 81). Kafkas Cephesinde Mehmet Fazıl Paşa⁸, Yusuf İzzet (Met) Paşa⁹ gibi Kafkasya kökenli komutanlar görev almıştı. Emirleri altındaki İhtiyat Süvari Ayları Kafkasya’da ihtilal çıkaracaklardı. Ancak Osmanlı’da yaşayan Çerkesler çok uzun süre önce Kafkaslardan göç etmişlerdi. Kafkasya hakkında hiçbir bilgileri yoktu. Ayrıca Kafkasya’da ayaklanma çıkaracağını vaat eden Şeyh İbrahim Reşid Efendi’nin bir isyan çıkarma gücünün olmadığı, tek derdinin para koparmak olduğunu ileri sürenler de vardı (İlter, 2007: 5–6).

Birinci Dünya Savaşı, Türkistan’da milli şuurun gelişmesi için uygun bir ortam yaratmıştı. Milli çevreler (Türkistan’da reformcular ve Bozkır Genel Valiliğinde Alaş Ordacılar) Rusya’nın savaşı kaybetmesi durumunda Türkistan’ın hürriyete kavuşabileceğini umuyorlardı. Savaşın ağır yükü altında ezilen Rusya, askerlikten muaf olan Türkistan halkını geri hizmetlerde kullanmak üzere askere almaya karar verdi. 8 Temmuz 1916’da Türkistan Genel Valiliği’nden 250.000, Bozkır Genel Valiliği’nden de 250.000 Türkistanlı askere çağrıldı. Ruslarla eşit haklara sahip olamayan Türkistan halkı bu durumu kabul etmedi. Milli kurtuluş savaşını başlatmak için bir fırsat olarak değerlendirip isyan etti. 1916 yılının temmuz-ağustos aylarında isyan Türkistan’ın birçok yerine yayıldı. Ayaklanmanın bastırılması 8 Şubat 1917’ye kadar sürdü. Dış destekten mahrum olan isyancılar ağır bir şekilde cezalandırıldılar. Yüzbinlerce kişi hayatını kaybetti. Yedi-su bölgesinde halkın %30’u yok edildi. 168.000 Türkistanlı Sibiryaya sürgün edildi. 300.000’e yakın Kazak ve Kırgız, Doğu Türkistan’a kaçmak zorunda kaldı (Hayit, 1975: 206–212)

İttihad ve Terakki Fırkasının Turancılık politikasını başarı ile yürütebilmesinin temel şartlarından birisi de Kafkasya ve Orta Asya’daki Türklerle sıkı bir bağ kurmasına bağlıydı. Bunun için bölgeye eğitim, kültür, din misyon grupları ve propaganda için ajanlar göndermesi önemliydi. Bu tür faaliyetlerin oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Savaş başlamadan önce 1914 yılının haziran ayında şahsi teşebbüsler desteklenmeye başlandı. Türkistan’daki soydaşları uyandırmak için harekete geçen beş Türk Bombay’a 1914 yılının ağustos ayında ulaştıklarında savaş başlamıştı. İngiliz casusları tarafından sıkı takibe alınan heyet Hint İstiklal Komitesi’nin yardımlarını gördüler. İki ay süren bir yolculuktan sonra Doğu Türkistan’a ulaştılar. Bir süre Kaşgar’da faaliyetlerini sürdürdükten sonra Afganistan’a geçmek istediler. Yolda Ruslara yakalanıp bir yıl, üç ay kadar esaret hayatı yaşadılar. Esaretten kurtulduktan sonra 1916’da Türkistan’da başlayan isyanda Kırgızları desteklediler (Adil Hikmet Bey, 2022: 23–25).

Yusuf Akçura, Türk milliyetçilerini demokratik ve müdafaa Türkcülüğü ile Turancılık olarak ikiye ayırmaktadır. Birincisi tüm gücün içeriye sarf edilerek safların sıkılaştırılmasını, iyileştirilmesini savunurken Turancı grup ise tüm Türklerin doğrudan siyasal yoldan olmuyorsa kültürel ve ekonomik olarak birleşmesini savunuyorlardı. 1918 yılında Batum ve Bakü ele geçirilince Orta Asya’ya öğretmen, mühendis ve doktorlar milliyetçi propaganda için gönderildiler. Buna Halide Edib (Adivar) gibi demokratik Türkcüler karşı çıktı. Asıl emek harcanması gereken yerin Türkiye olduğunu, harap bir Türkiye’nin sınırları dışındaki Türklere yardımının dokunamayacağını, sınırların dışında çalışmanın bir ütopya olduğunu ifade etmekteydi. Halide Edib’e Prof. Dr. Fuat (Köprülü) Bey tarafından cevap verildi. Ona göre Akdeniz ile Çin arasındaki tüm Türklere yardımcı olunması gerekiyordu. Halide Edip Hanım gizli Osmanlılık yapmakla suçlandı (Yalman, 2019: 232–233)

Turan siyasetinin gerçekleştirilmesi için Çarlık Rusya’sının yenilip çözülmesi şarttı. Beklenen fırsat 1917 yılında Bolşevik İhtilaliyle geldi. İhtilalden faydalanarak Kırım, Kafkasya ve Türkistan’da Türkiye’nin nüfuzunu sağlamak ve başarılabilirse buraların ilhakını gerçekleştirmek için umutlar yeşerdi. 1918 yılının mayıs-temmuz aylarında İstanbul’a Dağıstan, İdil-Ural (Kazan), Kırım ve Azerbaycan’dan heyetler geldi. Türkiye, Rusya Müslümanlarının hamisi konumundaydı. İstanbul’a gelen heyetler Türkiye’nin fiili olarak askeri yardımda bulunmasını, bağımsızlıklarını kazanmalarına yardım edilmesini istiyorlardı. Turan politikasının gerçekleşmesi için uygun bir zamandı. Bu bölgelerin Türkiye’ye ilhak edilmesi şart değildi. Buralarda Türkiye ile Rusya arasında bağımsız Türk devletlerinin olması yeterliydi. Bu tampon bölgenin oluşturulmasıyla sınırlar güvence altına alınmış olacaktı (Kurat, 2011: 501–516).

Kafkas Cephesi ve Anılarda Turan İdeali

27–28 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı donanmasının Karadeniz’deki Rus limanlarını bombalamasıyla Osmanlı Devleti savaşa dâhil oldu. Esasen harbin sonucunu Avrupa’da cereyan eden savaşların belirleyeceği düşünülüyordu. Bundan dolayı Kafkas Cephesi birinci derecede önemli görülmesi de Rusya’nın da Osmanlı’nın da bu cepheden beklentileri küçümsenemezdi. 3. Ordu’nun Kafkasya’yı fethetmesi Osmanlı için büyük bir zafer olacaktı. Kafkas Dağları Türklüğün temas sınırı, Turan yolu (Hafız Hakkı Paşa, 2016: 68). Bu doğrultuda 3. Orduyu oluşturan 9 ve 11. Kolordular Ruslara karşı kasım ve aralık ayında Köprüköy ve Azap muharebelerini yaptılar. Rus ordusuna karşı kesin bir başarı sağlanamaması sonucunda Başkumandan Vekili Enver Paşa Erzurum’a geldi. 10. Kolordu da 3. Ordu emrine verilerek Rus ordusuna karşı sayıca üstünlük sağlandı. Rus ordusunu yok etmek için 11. Kolordu Hasankale-Köprüköy hattında taarruzda bulunacak, 9 ve 10. Kolordu ise Oltu, Bardız yoluyla Sarıkamış’ı ele geçireceklerdi. Böylece iki ateş arasında kalmış olan Rus ordusu imha edilecek ve Kafkasya yolu açıldıktan sonra Rusya boyunduruğu altındaki Müslüman halklar bağımsız olacaklardı.

Kafkasya’ya ulaşmak isteyen Türk askerlerinin karşısında Rus ordusu set çekmişti. Kazanılan kısmi başarılar yeterli değildi. Zamanın ilerlemesi Osmanlı’nın aleyhineydi. Çünkü 3. Ordunun ikmal hattı çok zayıftı. Cepheyi destekleyecek otomobil ya da tren hattı olmadığından ve harbe yeteri derecede hazırlık yapılmadığından askerler açlık ve soğuktan hayatlarını kaybediyorlardı. Rusların lojistik hizmetleri ise

8 Muhammed Fazıl Paşa, 1841 yılında Dağıstan’ın Çoh kasabasında doğdu. Amcası Hacı Ali Lav, Şeyh Şamil’in hazinedarı idi. Ablası Habibet Hanım’ın Şeyh Şamil’in oğlu Gazi Muhammed ile evlenmesiyle Rusya’ya yerleşti. Rusya’da eğitim hayatını tamamlayarak 18 yaşında Rus ordusunda zabıt olarak çalışmaya başladı. 1869 yılında Şeyh Şamil’le birlikte İstanbul’a geldi. 1870 yılında Hac ibadetini yaptıktan sonra Rusya’ya döndü. 1877 yılında 25 yaşındayken Rus ordusundan ayrılarak Osmanlı ordusunda göreve başladı. 1882 yılında Dağıstan Süvari Bölüğü’nde görev yaptı. Aynı yıl önce Halep’e, ardından da Bağdat’a sürgün edildi. Uzun süre Bağdat’ta görev yaptıktan sonra 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Musul’a vali ve kumandan olarak atandı. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Kafkas Cephesi’nde savaştı. Daha sonra Irak Cephesi’ne gönderildi. 8 Mart 1916 tarihinde İngilizlerle yapılan savaşta hayatını kaybetti. Bk. (Akıncı, 2016: 23–55).

9 Yusuf İzzet Met; 1876 yılında Yozgat’ta doğdu. 1896’da Harp Okulunu bitirdi. 1900’de Harp Akademisi’nden mezun oldu. Temmuz 1914’te 2. Süvari Tümeni Komutanı, 10 Ocak 1915’te 10. Kolordu Kumandanı, 9 Eylül 1916’da 1. Kafkas Kolordusu Kumandanı, 28 Temmuz 1918’de Kuzey Kafkas Komutanı ve Askeri Temsilcisi oldu. 23 Temmuz 1921’de Batı Cephesi’nde ihtiyat Grubu sonra da 3. Grup Komutanı oldu. 13 Eylül 1921–14 Nisan 1922 tarihleri arasında Bolu Milletvekiliydi. 1922’de hayatını kaybetti. Bk. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, 1989: 80).

aksamadan devam etmekteydi. 1914 yılının aralık ayında sürdürülen bu zorlu mücadelede yer almış olan sıhhiye Onbaşı Ali Rıza (Eti)¹⁰ Bey günlüğüne şunları kaydetmiştir: “Sevgilisinden uzak âşıklar gibi boyunları burulmuş Kafkas doruklarının eteklerinde, esaret zincirleri altında inleyen kardeşlerimi görmeden öleceğim. Yok yok, öleyim de düşman toprağına düşeyim bari. Toprak altından olsun sevgili kardeşlerimi göreyim o mukaddes Turan’ın iniltisini işiteyim” (Eti, 2016: 108). Kafkas Cephesinde bir onbaşı olan Ali Rıza Bey’in yazdıkları Turan’a yüklenen derin manayı ortaya koymaktadır.

Turancı yedek subay Ragıp Nurettin Bey’in¹¹ anıları incelendiğinde Turancılık düşüncesini besleyen Türk Yurdu gibi dergilerin cepheye kadar ulaştığı görülmektedir. Ragıp Nurettin, Sivas’taki talimghâhta acemi askerleri harbe hazırlarken aynı zamanda Turancılık konferansları vererek Osmanlı askerlerini bu ideal etrafında toplamaya çalışıyordu (Eğ, 2006: 163, 184).

Birinci Dünya Savaşı öncesi politik bir hedefe dönüşen Türkçülük ve Turancılık ideali genç nesillerce benimsenmişti. Mekteplerde harita başına toplanan talebeler Türk vatanının sınırlarını çizmeye çalışıyorlardı. Savaş öncesinde öğretmen okulunda eğitim gören Şevket Süreyya (Aydemir) Bey o dönemi şöyle tarif etmektedir.

“Osmanlı Afrika’sı, Yemenler, Hintler, Bosna-Hersekler artık gözümüze görünmüyordu. Bir elimizi Balkan geçitlerinin, Tuna-Meriç havzalarının üzerine koyardık. Sonra diğer elimizi Kırım’ı Kafkasya’ya, Başkırdistan’ı, Türkistan’ı sıralayarak Altaylara, Çin Türkistan’ına Çungari’ye, Altındağ’a uzatırdık.
-Buraları hep bizim derdik. Buralarını hep biz kurtaracaktık.” (Aydemir, 1978: 66).

Şevket Süreyya (Aydemir) Bey, savaş başladığında gönüllü olmasına karşın yaşı tutmadığı için askere alınmamıştı. Savaş başladıktan kısa süre sonra abisi Sarıkamış muharebelerinde hayatını kaybetti. İsrarları sonucunda ancak 1915 yazının sonuna doğru askere alındı ve yedek subay talimghâhında altı ay eğitim gördü. Onun isteği Türkiye dışında kalan Türk ülkelerine açılacak yolun cephesi yani Kafkas Cephesi’nde savaşmaktı. Kafkas Cephesi’ne vardığında Erzurum, Ruslar tarafından işgal edilmiş ve Rus ordusu Erzincan yakınlarına kadar gelmişti. Şevket Süreyya Bey harbi ruhen benimsemeyen ve niçin savaştığını bilmeyen askerlerle karşılaştıkça; “Galiba ilerimizdeki Turan’ı kurmak istiyoruz ama gerçekte arkamızdaki Türkiye bile bizim değil...” demekten kendini alamıyordu (Aydemir, 1978: 116). Ancak Şevket Süreyya gibi genç yedek subaylar ümitliydi. Onlar Ziya Gökalp’in öngörüsüne inanıyorlardı. Rusya harbi kaybedince parçalanacaktı. O zaman Azerbaycanlılar, Türkistanlılar, hep birer müstakil devlet olacaktı. Kafkaslar aşılacak ve Büyük Turan böyle kurulacaktı. Bu hayallerin sonrasını ise birtakım bulanıklık kaplıyordu (Aydemir, 1978: 122).

Rusya’da ihtilalin çıkmasından sonra yıllardır Kafkas Cephesi’nde savaşan Rus birliklerinin silah bırakması tam da Şevket Süreyya Bey’in bulunduğu siperlerde gerçekleşti. Rus askerleri savaşı bırakmışlardı. Rus ordusunun yerini Ermeni çeteleri aldı ve işgal altındaki Müslüman halkı katletmeye başladılar. Osmanlı ordusu 1918 yılının şubat ayında ileri harekâta başladı. Mart ayında Erzurum’a doğru ilerleyen orduda yer alan Şevket Süreyya Bey, Ermenilerin yaptığı katliamlara şahit oldu. Osmanlı ordusu, Arpaçay’ına ulaştığı zaman artık buradan ötesi Güney Kafkasya yani hayallerde yaşatılan Büyük Turan’ın eşiğiydi. Esir Türkleri kurtaracak, yurtsuz millet yurt sahibi edilecekti. Hayallerdeki yurt için kapılar açılacak Azerbaycan, Kafkaslar ve ötesi, Kırgız-Kazak illeri, Nihayet Türkistan’a varılacaktı. Rüya hakikat olacak ve büyük Turan doğacaktı (Aydemir, 1978: 137).

Sarıkamış civarında yaralanıp Karaorgan seyyar hastanesinde tedavi olan Şevket Süreyya Bey Kafkasya’ya istila edecek olan Türk ordusunda bulunamadığından dolayı son derece üzgündü. İsrarları sonucunda yarası iyileşmeden orduya katılmasına izin verildi. Ömrünü tamamlamış Osmanlı İmparatorluğu yerine tarih, dil ve dilek birliğinin sağlanacağı Turan kuruluyordu (Aydemir, 1978: 142). Ancak bu umutlar fazla uzun sürmedi. Osmanlı Devleti diğer cephelerde yenilmiş ve 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesini imzalamıştı. Şimdi Kafkaslardaki ve İran’daki Osmanlı ordularının buraları boşaltması isteniyordu. Şevket Süreyya Bey, Türkiye’ye dönse de Turan ideali onu yeniden Azerbaycan’a dönmeye mecbur bıraktı. Büyük vatan yani Turan idealini gerçekleştirmek için cahil halkı bilinçlendirmeye çalıştı. Turan ideali için çalışan Şevket Süreyya Bey kısa süre sonra bu mücadelenin zorluklarıyla karşılaşmaya başladı. Şimdi Turan’da Turan’ı arıyor ve bulamıyordu. Ona göre şimdiye kadar Turan hakkında söylenenler boş bir hayaldi. Gerçek dışıydı. Binlerce kilometrelik mesafelere dağılmış milyonlarca insan, sayısız davaların içinde sayısız çatışmalarla kaynaşıp duruyorlardı. Dil, lehçe, din, mezhep ayrılıkları bulunmaktaydı. Ayrıca durgunluk, gerilik ve cehalet vardı. Aydemir için Turan ulaşılamayacak bir ülkünün adı, bir Kızılma’ya dönüşüyordu. Zaten bir süre sonra Kafkaslarda Turan fikirleri sönmeye başlayacak bunun yerini Komünizm almaya başlayacaktı. 2 Nisan 1920’de Bolşeviklerin Azerbaycan’a girmesi yeni bir dönemi başlatıyordu (Aydemir, 1978: 164–181).

Turan idealinin zorlukları Şevket Süreyya Bey’i yeni arayışlara yönlendirdi. Dilleri bir, dilekleri bir, tarihleri bir bu üstün milletler, imparatorlukların yerine saltanatlarını kuracaklardı. Turan bunlardan biri ve en şerefli olacaktı. Hâlbuki diğer milletler de kendilerini birer *üstün millet* ve *tarihi vazifesi olan millet* olarak görebilirlerdi. Bütün insanların eşit, bütün milletlerin hür ve beraber yaşayacakları savaşı, ihtilalsiz, imtiyazsız yeni bir dünya onun için daha cazip geliyordu. Gittikçe Bolşevizm’e yaklaşan Şevket Süreyya Bey, 1 Eylül 1920’de gerçekleşen Şark Milletleri Kurultayına delege seçildi. Kurultayda konuşan Pavloviç’e göre Turancılar, Alman istilacıların emri altında çalışan hayalperestlerdi. Ona göre Turan fikri bir emperyalizmdi. Arkasında Alman genelkurmayı vardı. 10 Eylül 1920 de Türkiye Komünist Fırkası Bakü’de ilk kongresini yaptı. Şevket Süreyya Bey Komünist Partisi’ne girdi (Aydemir, 1978: 197, 206, 236).

10 Ali Rıza Eti; 1887 yılında Erzincan’ın Kemalîye ilçesinde doğdu. Eğin’in tanınmış ailelerinden Hacı Ahigillere mensuptur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Cephesi’nde sıhhiye onbaşı olarak görev yaptı. Savaştan sonra Diyarbakır’da devlet memuru olarak çalıştı. 1939 yılında İstanbul’a tayin edildi. 1950 yılında hayatını kaybetti. *Bk.*(Eti, 2016).

11 İlyas Ragıp Nurettin Eğ, 1884 yılında doğdu. İzmir ve İstanbul’da ilköğrenimini tamamladıktan sonra Tıbbiye Mektebi’ne girdi. Üçüncü senesinde Lozan’a eğitim için gitti. Balkan Muharebesine (1912) katıldı. Savaşta yaralandı. Kastamonu ve Bursa sultanilerinde öğretmenlik yaptı. 1913 yılının ekim ayında Paris’te bulunan talebe için müfettiş olarak tayin edildi. Birinci Dünya Savaşı başlayınca ihtiyat zabiti olarak Erzurum’a gitti. 1933 yılında Amerika Birleşik Devletleri’ne talebe müfettişi olarak gönderildi. II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Türkiye’ye döndü. Kadıköy Birinci Erkek Okulunda 12 sene biyoloji öğretmenliği yaptı. *Bk.*(Eğ, 2006: 9–31).

25 yaşında Mekteb-i Mülkiye'den mezun olarak dil eğitimi için Fransa ve İngiltere'ye gitmiş olan Faik (Tonguç) Bey¹², seferberliğin ilanı ile yurda dönüş yapmıştır. Yedek subay olmak için Harbiye Nezaretine başvurmuş ve Maçka'daki talimgâhta eğitim görmeye başlamıştır. Maçka talimgâhına yurdun her tarafından gelmiş olan hukukçular, hariciyeciler, mülkiyeliler, medreseliler, yüksekökol öğrencileri Türklük ve Turancılık idealinde birleşmişlerdi. Turancılık bütün memleket gençliğini sarmıştı. Gençliğin zihninde Turan'ın nerede başlayıp bittiği net olarak bilinmese de büyük Türk ırkının yaşadığı yerler anlaşılmaktaydı. Talimgâhtaki yedek subay adayları için Turan marşları söylemek ibadet haline gelmişti. Sabah akşam koro halinde tekrar edilen Turan duası ve Albayrak marşı şöyleydi:

Turan Duası

*Ulu Tanrı...Sen sağlık ver Türk'e,
Hakan buyruğunu hep kardeşlere ilet.
Yüce uluğ yükselsin bir Bozkurt ihsan et.
Yeni Turan, ey sevgili ülke,
Söyle sana yol nerede yalvarıyoruz.
Çağırıyor bizi büyük atamız Oğuz.
Yüce uluğ sen sağlık ver Türk'e,
Turan yolu aydınlansın, tütsün ocaklar,
Parıldasın gün gibi köşe bucaklar.*

Albayrak Marşı

*Albayrağ'ın altında atalarım yürüdü,
Gök bayrağın altında yeni Turan büyüdü.
Büyük emel ruhumda, Allah, Kur'an dilimde,
Tüfenk demir elimde, benim için şan kavga.
Yürüyün dağlar eğilsin, Altınordu şan versin,
Albayrak Kafkas üzerinde yükselsin
Biz Uygur'uz dönmeyiz, konağımız dağ, ova.
Türk'üz bizimdir Asya, Türk'üz, Türk'üz hepimiz.
Cengizhan'ın bayrağı allı, şanlı sallandı,
Atlı hanın bayrağı, harpte böyle allandı.
Yürüyün dağlar eğilsin, Türk ordusu şan versin,
Albayrak Altaylar üzerinde yükselsin (Tonguç, 2008: 5–8).*

Sarıkamış Harekâtı başladığı zaman marşlarla eğitimde bulunan yedek subaylar Turan'ın fethine yetişemeyeceklerinden dolayı üzülmüyorlardı. Faik Bey'in kardeşi Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın fen müşaviriydi. İstedığı bir levazım şubesinde çalışma imkânı vardı. Ancak Moskofla dövüşmek, Turan'a gitmek aşkı o kadar büyüktü ki O, cephede savaşmayı seçmişti. Yedek subay kafesi ile İstanbul'dan Ulukışla'ya kadar trenle; Sivas, Erzincan ve Erzurum arasını ise binek hayvanlarıyla katetti. Yollarda görülen yaralı ve ölmüş askerler Sarıkamış'ta yapılan harekâtın felaketle neticelendiğinin ipuçlarını sunuyordu. Harekât sonrasında tifüs ve tifo salgın halinde kitlesel ölümlere sebep olmuştu. Faik Efendi bozguna uğramış 10. Kolordunun İd (Narman), Oltu savunma hattında 1915 yılının mart ayında göreve başladı (Tonguç, 2008: 11–23). 24 Temmuz 1916 tarihinde Erzincan yakınlarında esir olana kadar türlü imkânsızlıklar içerisinde kahrmanca mücadele verdi (Tonguç, 2008: 145). Bayburt'tan Rusya içlerine Vetluga esir kampına gönderildi. Esir kampından kaçmaya çalışıp yakalanıp dövülerek öldürülen Kazım isimli Türk askerlerine düzenlenen cenaze törenindeki konuşma konumuz açısından önem arz etmektedir. 12 Ekim 1917 tarihinde Binbaşı Murat Bey'in söylediklerinden bir kısmı şöyleydi.

"Ak Kâzım!

Sen, Türkiye'mizin namuslu, temiz yaradılıştaki bir genci, Türklüğün, Turan'ın âşığı, azimkâr bir uzvuydun. Mukaddes Turan emeli uğrunda cihadı iştirak ettin. Bu yüce ve kutsal fikirle Kafkas darülharbinde düşmanla cenkleştin, bu uğurda can vermek, şan almak istedin...

...Turan yolunda Osmanlı vatanı haricinde atılan adımların ilk kurbanı sensin. Sen şereflişin, kutsalsın. Yaşasın Turan, var olsun seni doğuran ana, kahrolsun zalim, lanetli Rusluk." (Tonguç, 2008: 220–221).

Kasım 1917'de Rusya'da Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş ve Rusya'da iç savaş çıkmıştı. Bu zaman diliminde Türk askerleri esir kampında *Niyet*¹³ isimli bir el gazetesi çıkarmayı başarmışlardı. Faik Bey'in bu gazetede birçok makalesi yayımlanmıştı. Çarlık Rusya'sının yıkılmaya başladığı bu günlerde esirler arasında Turan ideali canlanmaya başlamıştı. Ancak siyasi birlikten çok kültürel birliğe vurgu yapılmaktaydı. Turan makalesinin özeti şöyleydi:

Türk Milleti yaşamak, ilerlemek istiyorsa Turan hedefine doğru koşmalıdır. Cemiyetler kurularak milli duygular ve Turan ideali gençlere anlatılmalıdır. Rusya'nın yıkılmasıyla Osmanlı sınırları dışında çalışmak oldukça kolay olacaktır. 50–60 sene içinde bütün Türkler Turan idealine inanmış olacaktır. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkleri bir siyasi organizasyon altında toplamak oldukça zordur. Ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmak da büyük bir başarı olacaktır (Tonguç, 2008: 236).

12 Faik Tonguç, 1889 yılında Çorum'da doğdu. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra dil eğitimi için İngiltere ve Fransa'ya gitti. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yurda dönerek savaşa katıldı. Savaşta sonra ticarete atıldı. 1968'de hayatını kaybetti. Bk. (Tonguç, 2008).

13 Mehmet Asaf Bey, gazeteye isim olarak esaret hayatını özetleyen Rusça "yok" manasındaki Niyet'i koyduklarını ifade etmektedir. Bk. (Mehmet Asaf Bey, 2007:180).

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da savaşan Selahattin (Yurtoğlu)¹⁴ Bey'in, anılarında Turan idealiyle ilgili olarak şu bilgiler bulunmaktadır. Başkumandan Vekili Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtı için Erzurum'da bulunduğu bir sırada İstanbul'da Merkez Kumandanı olan amcası Halil (Kut) Paşa'dan¹⁵ Tebriz üzerinden Dağıstan'a geçerek buradaki halkın Rusya aleyhine isyan ettirilmesini istedi. Birinci Kuvve-i Seferiye bu vazifeye görevlendirildi. Turan ideali için isyan çıkarmaya giden Kuvve-i Seferiye subaylarının Turan idealine inananlardan seçilmesine gayret edilmişti. Selahattin Bey de bu ideale inananlardan biri olarak askeri kuvvette yer almaktaydı. Selahattin Bey ve yanındaki heyet 10 sandık altınla tüm Doğu kasabaları gibi orta çağ ikelliğindeki Palu'dan geçerken bölgedeki Kürt halkının Türkçe bilmediğini, devlet nüfuzunun olmadığını, kendi ülkesinde düşman toprağındaki gibi endişeyle gezdiklerini, 1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında 616 yıl sonra bile buralarda halen daha kiracı gibi bulunduğunu gözlemliyordu. Türkistan'ı ve İran'ı kurtarmaya giden ordunun mensupları Türkiye'nin büyük sorunlarıyla karşılaşmıştı. Heyet yollarına devam ederken Basri Beyle Selahattin Bey arasında geçen konuşmada Kuvve-i Seferiye askerlerinin kimisinin Turan fikrine inanmadıklarını ortaya koymaktadır:

"Basri Bey bana dedi ki:

-Söyle bakalım Turancı! Üç aydır memleket geziyorsun. Hangi yüzle Türkistan'a gidecek ve oradaki Türkleri kurtarmaya uğraşacaksın? Sen ki hâlâ keleşe muhtaçsın!...

Yüzbaşının bu çok yerinde sözüne, gençliğin ve bilgisizliğin verdiği küstahlıkla şu cevabı verdim:

-Turan'ı kurtarmaya giden askerin başındasınız. Bu işin olacağına inanınız yoksa, dönünüz. Askerin başına imansız geçmeyiniz!... (Yurtoğlu, 2020: 119-121).

Birinci Kuvve-i Seferiye Erbil'den Revandiz'e doğru yürüyüşüne devam etmekteydi. İsviçre, Fransa, Belçika üniversitelerinde okumaktayken seferberliğin ilanıyla yurda dönmüş 10 kadar süvari eri ve zabıt namzetleri vardı. Bunlardan birisi de Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in oğlu Halis idi. Halis Bey babasının dizelerini söyleyerek Turancılara moral veriyordu.

"Yüz sene var ki Moskof'un derdi

Türk'ün bağırını deldi" (Yurtoğlu, 2020: 132-133).

İran'ın kuzeyinde Ruslar, güneyinde İngilizler bulunmaktaydı. Ortada ise İran hükümeti vardı. 13.000 mevcutlu Kuvve-i Seferiye Rusların bulunduğu Rumiye'ye geldiği zaman halk Türk ordusunu törenle karşıladılar. Rumiyeliler Rus konsoloshanesini basmış ve konsolosu öldürmüşlerdi. Rus taraftarları her tarafa öldürülüyordu. Kuvve-i Seferiye ilk etapta umduğunu bulmuştu. İsyanın genişlemesi için bölgede ordunun ilerlemesi gerekiyordu. 29 Nisan 1915'te Dilman'da Rus ordusuyla karşılaşıldı. Buradaki savaşta Azerbaycan Kürtlerinden Kireni Ağa'nın emrindeki 4.000 kişilik süvari kıtası Osmanlı ordusunun yanında yer alsa da eğitimsiz süvarilerin bir faydası olmadı. Ancak bu olumsuzluğa rağmen Kuvve-i Seferiye Dilman'ı ele geçirmeyi başardı. Selahattin Bey, Dilman'daki Türk halkıyla temas ettikçe büyük Turan ve Cengiz İmparatorluğu'nun yeniden kurulacağı hissine kapılmaktaydı (Yurtoğlu, 2020: 138). Ancak Ruslarla yapılan ikinci savaş kaybedildi ve ardından 6 Mayıs'ta Van'da Ermenilerin isyan ettiği haberi alınınca Van'a doğru yürüyüşe geçildi. Böylece Turan emelleri bir müddet için sönmeye başladı. Ermeni ve Ruslarla savaşarak 20 Haziran 1915'te Bitlis'e gelindi. İstanbul'dan 16.000 mevcutla çıkan askeri kuvvet Dilman muharebesinde 13.000 kişiye, Bitlis'e girerken ise 7.500'e düşmüştü. Birinci Kuvve-i Seferiye ile Beşinci Kuvve-i Seferiye birleştirilerek bir kolordu oluşturuldu. Halil Paşa kolordu kumandanı oldu.

Kafkasya, İran gibi Müslümanların yaşadığı yerleri isyan ettirerek Rus ordusunu güç durumda bırakmak gerçekleştirilebilir bir hedef olsa da Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın gerçek dışı yönlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Ya da Enver Paşa yanlış bilgilendirilmiştir. Halil Paşa'ya gönderdiği bir telgraf şöyledir:

"Türk ordusu Kafkasya'ya girdiği zaman 300 bin silahlı Türk'le orduya katılacağını bize söylemiş olan Batumlu Aslan Bey'i bulunuz ve behemehâl Kafkasya'ya girmeyi sağlayınız."

Enver Paşa, Rus ordusunun gerilerinde isyana hazır yüz binler olduğunu bildirerek, işlerin çok kolay halledileceği havasını yaratmaya çalışıyordu. Ancak gerçek durum söylendiği gibi değildi. Batumlu Aslan Bey 10 kişilik maiyetiyle birlikte zaten Halil Bey'e sığınmıştı. Kafkasya'da isyan çıkaracak bir gücü yoktu (Yurtoğlu, 2020: 148, 154).

Turan hedefini gerçekleştiremeyen Türk ordusu için 1917 yılının sonunda bir umut belirdi. Bolşevik ihtilali sonrasında 1917 yılının aralık ayında Rus ordusuyla ateşkes yapıldı. 1918 yılının şubat ve mart aylarında Rus ordusunun çekildiği yerlerde idareyi ele alıp katliam yapan Ermeni çetelerinin üzerine askerî harekât düzenlendi. Çarlık yönetimi altındaki Türkler bağımsızlık için Osmanlı hükümetinden yardım istiyorlardı. 15 Mayıs 1918'de Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa¹⁶ Gence'de mahalli İslam ordusunu kurmaya başladı (Yurtoğlu,

14 Selahattin Yurtoğlu; 1894'te Edirne'de doğdu. İlk öğrenimini Edirne'de tamamladı. 1910'da Harbiye Mektebi'ne girdi. Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. 1926'da emekliye ayrıldı. 1956 yılında hayatını kaybetti. *Bk.* (Yurtoğlu, 2020: 320).

15 Halil Kut; 1882 yılında İstanbul'da doğdu. Beşiktaş Askeri Rüştiyesi, Kuleli Askerî Lisesi'nde eğitim gördükten sonra 1902'de Harp Okulu'ndan, 1904 yılında da Harp Akademisi'nden mezun oldu. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın amcası idi. Trablusgarp ve Balkan savaşlarına katıldı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkas ve Irak Cephesi'nde önemli görevler üstlendi. 6. Ordu Komutanlığı yaptı. Şark Ordular Grubu Komutanı olarak 15 Eylül 1918'de Bakü'nün zaptında bulundu. Mütareke döneminde tutuklansa da Bekirpaşa bölüğünden kaçarak Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitti. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda Sovyet yardımını sağlamak amacıyla Moskova'da çalışmalarda bulundu. 1904'den 1922 yılının sonlarına kadar 19 yıl yoğun bir askeri ve siyasi yaşam sürdü. 1957'de İstanbul'da vefat etti. Kut'ta İngilizlere karşı zafer kazanmasına ithafen Cumhuriyet döneminde "Kut" soy ismini aldı. *Bk.* (Dinç, 1998).

16 Mustafa Nuri Killigil; 1890 yılında Manastır'da doğdu. Rüştiye, idadi ve harbiye öğrenimini Manastır'da tamamladı. Öğrenciliği sırasında 31 Mart isyanının bastırılması için oluşturulan Hareket Ordusu'nda yer aldı. 1909 yılında Manastır Harbiyesinden üsteğmen olarak mezun oldu. Maiyet-i Seniyye Bölüğünde görev yaptı. Sultan V. Mehmet Reşat'ın Kosova ziyaretinde yanında bulundu. 1911 yılında Trablusgarp Savaşı'na iştirak etti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yeniden Trablusgarp'a gitti. 1917 yılına kadar burada Afrika Grup Kumandanlığı görevini üstlendi. 1918 yılında Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığına tayin edildi. 1919 yılının şubat ayında İstanbul'da tutuklandı. Batum'da yargılanmak üzere İngiliz işgal kuvvetlerine teslim edildi. Nuri Bey, Batum'da İngiliz hapisanesinde yaklaşık olarak 6 ay hapsedildi. 8 Ağustos 1919 tarihinde hapisten kaçmayı başardı. Batum'dan Erzurum'a geldi. Bir müddet sonra Azerbaycan'a döndü. Dağıstanlılar tarafından Denikin işgal ordularına karşı Bolşeviklerle birlikte

2020: 366). 1918 yılının temmuz ayında Halil Paşa da Osmanlı tümenlerinin komutanı olarak Kafkasya'da bulunmaktaydı. Kafkasya'da Gürcü, Azeri ve Ermeni hükümetleri kurulmuştu. Halil Paşa, Tiflis'te bulunduğu zaman Gürcü hükümeti bir ziyafet tertip etmişti. Bu ziyafette Gürcü gençleri Türk ordusunun bazı Gürcü köylerini işgal ettiğini bildirerek buraların iadesini istediler. Halil Paşa'nın verdiği cevap Osmanlı ordu komutanlarının zihnindeki Turancılık hakkında bilgi vermektedir. Halil Paşa'nın cevabı şöyle idi:

“Büyük Türk Turan İmparatorluğu'nun küçük bir adacık gibi kalan Gürcü vatanını, Türkler bir evlat vatan gibi sevecekler ve Gürcüleri evlatları gibi bağırklarına basacaklardı.” Bu sözler sevinçle karşılandı (Yurtoğlu, 2020: 381).

Tiflis'te yaşayan Türkler, Selahattin Bey gibi askerleri ziyafetlere davet ediyorlardı. Selahattin Bey, bu davetlerden etkileniyor ve büyük Turan İmparatorluğu gözlemlerinde canlanıyordu.

“O güne kadar bizden ayrılmak isteyen unsurların bu davranışlarını vatansızlık sayıyor ve bunları yok etmeyi milli görev biliyordum. Alınacak sert tedbirlerle Türk olmayanları ve gayrimüslimleri yola getireceğimizi sanıyordum. Oysa şimdi anlıyordum ki Rusya'da kalmış Türk servet, refah, sükûn, rahat ve mutludur. Ama milli duygular onun ruhunda bu rahatı ve bu huzuru hiçe indirmiştir. Türk kendi bayrağını, kendi hükümetini istiyor. Bu uğurda her şeyi fedaya hazır ve biz bu davranışları bir kahramanlık ve bir erdem diye alkışlıyoruz.

Öyleyse Osmanlı mülkündeki Türk'ten gayri olanların da aynı haklara sahip olması ve aynı ülkeleri taşıması bir haktır. Demek ki doğru olan, her milletin kendi topraklarında kendi hükümetini kurmasıydı” (Yurtoğlu, 2020: 384).

Osmanlı ordusunun Bakü'yü ele geçirmesini Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya istemiyordu. Brest Litovsk Antlaşmasıyla Bakü, Sovyet Rusya'nın elinde kalacaktı. Bakü'den çıkarılacak olan petrol ise Almanya'ya satılacaktı. Bundan dolayı Almanya Bakü'nün Türkler tarafından ele geçirilmesine karşıydı. İngiliz, Rus ve Ermeni birliklerinin elinde bulunan Bakü, 15 Eylül 1918 tarihinde ele geçirildi. Enver Paşa'nın kutlama telgrafı şöyleydi:

“Büyük Turan İmparatorluğu'nun Hazar kenarındaki zengin bir konak yeri olan Bakü şehrinin zaptı haberini en büyük meserretle karşılarım. Türk ve İslam tarihi sizin bu hizmetinizi unutmayacaktır. Gazilerimizin gözlemlerinden öper, şehitlerimize Fatihalar ithaf ederim” (Yurtoğlu, 2020: 397).

O gün Osmanlı askerleri hayatlarının en güzel gününü yaşadılar. Kuzey Kafkasya'nın istilasını tamamlamak ve orada bir devlet kurmak için Yusuf İzzet Paşa görevlendirildi. Ayrıca Türkistan'a doğru kuvvetler gönderilmesi isteniyordu. Halil Paşa, Eylül'ün son haftasında Tebriz'e geçti. İran Şahı Türk'tü. Tebriz'de Halil Paşa'yı karşılayan İran veliahdı Turan İmparatorluğu fikrine sıcak bakmaktaydı. Veliiaht, Halil Paşa'ya Turan İmparatorluğunu birlikte kurabileceklerini ümit ettiğini söylediği zaman Halil Paşa'nın cevabı şöyle olmuştu:

“Sizi bir komşu devletin veliahdı gibi değil, emrine girdiğim İran Şahı Ahmet Şahın vekili ve kendi metbuum gibi selamlarım. Türk ordusu için Osmanlı, İranlı, Kafkasyalı devletler yoktur. Bir tek devlet vardır. Asya Türk ve Müslüman devleti. Ben buraya galip ordunun kumandanı olarak değil, Osmanlı padişahı Vahdettin kadar tabi olduğum Şah hazretlerinin elini öpmek ve saygı göstermek için geldim...” (Yurtoğlu, 2020: 399–400).

Gence ve Bakü'de 5 milyon nüfus vardı. 4.5 milyonu Türk'tü. Geri kalanı Rus ve Ermeni'ydı. Ruslar ve Ermeniler Türk ordusunun Azerbaycan'a gelerek burada bir devlet kurmalarını istemiyorlardı Bunun yanında bölgede yaşayan Türklerin de tamamı Osmanlı ordusunu iyi karşılamamıştı. Osmanlı ordusuna milli duyguları uyanmış küçük bir çevre taraftardı. Geri kalanı Osmanlı Türklerini Ruslardan pek de farklı görmüyordu. Hatta daha kuvvetli, zengin ve medeni gördükleri Rusları Osmanlı Türklerine tercih ediyorlardı. Rus kültürü almış olanlar ise Osmanlılara düşman gözle bakıyorlardı (Yurtoğlu, 2020: 409).

Rusya'da esir kamplarında bulunan Türk askerlerinden firar edebilenler Türkistan'da Turan ideali için faaliyette bulunuyorlardı. Vetluga'dan Taşkent'e ulaşan Süleyman Tevfik (Harputlu), Yüzbaşı Ali Rıza, Üsteğmen Münir (Paşabahçe), Asteğmen Bosnalı Salih (Kesri) gibi esir Osmanlı askerleri halifenin zabıtları olduklarını söyleyince halk tarafından onlara saygı gösterildi. Taşkent'in ileri gelenleri esirlerin Türkiye'ye gitmeden önce Türkistan'daki eğitim kurumlarında çalışmalarını istediler. Esarettten kaçmakta olan Osmanlı askerleri din ve ırk kardeşlerinin eğitimlerinin ilerlemesine yardımcı olmaya karar vererek görev almayı kabul ettiler. Sibirya'dan kaçmakta olan başka subaylar da onlara dâhil oldu. Sekiz kişilik heyet önce ilk ve orta mektepler, ardından öğretmen mektebi açtı (Gedikli, 2012: 211–214). Esarettten kaçan Osmanlı zabıtları açtıkları Turan mektep ve dernekleriyle Türkistanlı gençleri eğiterek Türklüğe hizmet ettiler (Çakıröz, 1990: 48).

Kısa süre sonra Türkistan İttihad ve Terakki Cemiyetini kurdular. Cemiyetin başına Münevver Kaarî, Meyan Büzürük Han, İsrail Can, Musa Han, Ataullah Baylardan oluşan yönetim kurulu geçti. Cemiyetin gayesi Türkistan'ın Türkiye'ye ilhakı idi. Kısa sürede cemiyet büyüyerek sadece Taşkent'te 3.000 üyeye ulaştı. Kaza ve civar vilayetlerde gizli olarak İttihad ve Terakki şubeleri açıldı. Bir sene sonra İttihad ve Terakki cemiyeti bütün Türkistan'a şamil kararlar almaya ve Türkistan'ın mukadderatına hâkim olmak istedi. Cemiyetin nüfuzuyla Bursalı Mehmet Emin Bey, Türkistan Maarif Vekilliği'ne atandı. Bu sayede imkânlar genişlemiş ve Taşkent'te iki izci oymağı ve bandolar teşkil edilmişti. Ardından Semerkant'ta faaliyete başlandı. Burada orta mektep, öğretmen okulu, Altay Derneği adlı izci oymağı ve bir bando tesis edildi. Maarif çalışmaları devam ederken Taşkent'teki İttihad ve Terakki Cemiyeti Miyan Büzürük Han'ın reisliğinde İstanbul'a beş kişilik bir heyet gönderdi. Türkistan'ın Türkiye'ye ilhak kararına ait mazbatayı Sadrazam Talat Paşa'ya takdim ettiler. Bu sıralarda Türk

savaştı. Daha sonra Erzurum'a geldi. Burada bir “İş Ocağı” kurdu. Sakarya Savaşı'nın (1921) sürdüğü bir zamanda Ankara'ya geldi. Sağlık sorunları nedeniyle Berlin'e gitti. Berlin'de Çincilik üzerine eğitim aldı. 1924 yılında İstanbul'a döndü. 1924 yılında Mehmet (Çini) ile birlikte Kütahya Çincilik Anonim Şirketini kurdu da bir yıl sonra teknik ve maddi sorunlar nedeniyle burayı Mehmet Çini'ye devretti. 1930 yılında Zeytinburnu silah ve cephane fabrikasını kurdu. Bir yıl sonra Sütluçe'deki Alüminyum Matara Fabrikasını satın aldı. II. Dünya Savaşı yıllarında orduya silah ve cephane üretti. Arap-İsrail Savaşı'nda (1948) Arap ordularını destekledi. 2 Mart 1949 tarihinde fabrikasında meydana gelen patlama sonucu 27 çalışanıyla birlikte hayatını kaybetti. Bk.(Oral, 2016: XXXI-XXXII)

ordusu Bakü'yü ele geçirmişti. Talat ve Enver Paşalar, heyete ciddi alaka gösterdiler. Türkistan'da çalışan zabıtlere teşekkür mektubunu gönderdiler. Kısa zamanda Türk ordusunun Hazar Denizi'nin doğusuna geçerek Türkistan'ı ele geçireceğini bildirdiler. Ancak çok geçmeden Osmanlı Devleti savaştan yenik olarak ayrıldı. Türkistan'ın Türkiye ile birleşmesi mümkün olamadı (Gedikli, 2012: 224–28).

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti bir ölüm kalım savaşı vermekteydi. Yönetimdeki İttihad ve Terakki Hükümeti bundan sonra ülkenin var olabilmesini geniş bir Türk kitlesine dayanmakta görmüştü. Bunun için Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kafkaslar ve Orta Asya'ya doğru yöneldi. Rusya'nın hüküm sürdüğü bu toprakların Osmanlı egemenliğine girmesi ya da kurulacak Türk hükümetleriyle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gücünün arttırılması hedeflendi. Turan ideali olarak adlandırılan bu düşünce, yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nde ve bunalım halindeki Osmanlı toplumunda karşılık bulmuştu. Özellikle eğitimli gençler arasında Turancılık yaygındı.

Milliyetçilik oldukça müphem bir kavram olduğundan (Ertan ve Örs, 2018: 80) milliyetçilik temelli Turancılık düşüncesinin karakterini de net bir şekilde ortaya koymak zordur. Kafkas Cephesi'nde savaşan askerlerin anıları incelendiğinde onların Turancılığı nasıl anladıklarına dair bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Öncelikle Turan düşüncesinin temelindeki milliyetçilik anlayışı kesinlikle ırk üzerine değildi. Dil, din ve kültür birliği Türkçülük için yeterliydi. İslamcılık ve Türkçülük birbirinden ayrılmaz Turan idealinin iki ana ögesi idi. Turancı düşüncede Kürtler, Farslar, Afganlar, Çerkesler ve diğer Müslüman toplulukların Rus ve İngiliz idaresine isyan edecekleri umuluyor ve Turan İmparatorluğunun kurucu öğeleri olarak görülüyorlardı. Ancak bu milletlerin öncüsü seçilmiş millet olan Türkler idi. Dilman'da Kürt Kireni Ağa'nın isyan etmesi ya da Kafkas Cephesi'nde Kürt Hafif Süvari Alaylarının Rus ordusunun gerilerine düşüp telgraf hatlarını kesip, tren raylarını bozma görevlerinin verilmesi Turan yolunda Kürtlere ve diğer Müslüman milletlere biçilen rolü ortaya koymaktadır.

Turancı düşüncede Türkler haricindeki diğer Müslüman topluluklar asli unsur olarak görüldükleri gibi Hristiyan topluluklar da tasarlanan Turan İmparatorluğu'nda söz sahibiydiler. Osmanlı ordularının Kafkasları işgali sırasında kurulan Gürcü ve Ermeni hükümetleri Turancı düşüncenin Hristiyan topluluklara karşı hoşgörülü bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır. Kimi batılı ve Ermeni yazarların önyargılı olarak iddia ettikleri gibi Turan ideali Ermenileri ve diğer Hristiyan toplulukları imha hedefinde değildi. Önyargılı bu yazarlara göre Turan politikasının gerçekleşebilmesi için Kafkasya ve Türkiye Türkleri arasında bir set oluşturan Ermenilerin yok edilmesi gerekiyordu (Astourian, 1990: 33; Nalbantyan, 2011: 90). 1914 yılının aralık ayının sonunda Osmanlı ordusunun Sarıkamış'ta yenilgiye uğraması Jön Türk Merkez Komitesi'nin hedeflerini gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğunu görmesine ve Ermeni halkına karşı radikal bir politika benimsemesine sebep olduğu iddia edilmektedir. Onlara göre Türkler patolojik bir düşmanlıkla Ermenileri imha etmekteydiler (Kevorkian, 2015: 1123–1128). Kimi yazarlar ise toplu kıyımların ancak bir ideolojinin etrafında kenetlenme halinde ortaya çıkacağını iddia ederek Almanya'da Nasyonal Sosyalizmin Yahudileri soykırıma uğrattığı gibi Turan ideolojisinin de Ermenileri soykırıma uğrattığını ileri sürmektedirler. (Dekmejian, 1997: 86'dan aktaran Cengizer, 2014: 648).

Ermeniler, Turan yolunda bir engeldiyse neden savaşın hemen başında yani 1914 yılının kasım ayında değil de 1915 yılının mayıs ayında Sevk ve İskân Kanunu'na tabi tutuldular? Ya da 1918 yılında Kafkasları ele geçirmiş olan Osmanlı ordusu tüm Ermenileri imha mı etti? 1918 yılında Kafkaslarda bulunan Osmanlı ordusunun Ermeni toplumuna ve hükümetine yapmış olduğu yardımlar yukarıdaki yazarların tezlerini çürütmektedir. (Halil Paşa, 2010: 178–184). Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin sevk ve iskânında gerçekleşen suistimalleri araştırmak için 1915 yılında askeri mahkemeleri görevlendirmişti. Askeri mahkemeler yapmış oldukları soruşturma sonucunda 1.673 kişiyi tutuklamış ve bunlardan 67 kişi idam, 524 kişi hapis ve 68 kişi ise kürek, para, kalebent, sürgün gibi cezalar almışlardı (Sarınay, 2014: 73–81). Soykırım yapmakla suçlanan İttihad ve Terakki yönetimi Naziler gibi soykırım yapmak isteseydi bu yargılamalar olur muydu? Geçmişte yaşanmış olayları anlamak yerine dini ve ırkçı bir fanatizmle bir suçlu aranmaktadır. Bu tarz bir bakış açısı elbette ki araştırmacıları sorunlu ve yanlış sonuçlara sürükleyecektir.

İttihad ve Terakki liderlerinin önderliğinde Osmanlı toplumunun Turancılık düşüncesine yönelmesini boş bir hayal olarak değerlendirmek doğru olamaz. Anılarda açıkça görüldüğü gibi Osmanlı ordusunun işgal ettiği İran ve Kafkasya'da sevgi gösterileriyle karşılandıkları, zaman zaman isyanlarla onlara destek verdikleri, 1918 yılının yaz ayında Kafkaslar ve Türkistan'dan heyetlerin İstanbul'a gelerek Osmanlı'ya katılmak istedikleri görülmektedir. Bütün bunlar İslamcılık ve Türkçülüğün bir karşılığının olduğunu göstermektedir. Turancılık politikasının iflas etmesindeki temel neden askeri başarısızlıktı. Osmanlı Türkleri için uygulanabilir bir proje olarak görülse de devrin büyük güçlerinden İngiltere ve Rusya'nın politikalarıyla çatışmaktaydı. Müttefik Almanya başlangıçta Turancılığı desteklese de Çarlık Rusya'sının yıkılmasıyla bu tavrını değiştirmiş ve Osmanlı ordularının Kafkaslar ve Orta Asya'ya doğru ilerlemesine karşı çıkmıştır.

Bunun yanında başka zorluklardan da bahsetmek gerekir. Kafkas Cephesi'nde savaşan 18 ila 30 yaş aralığındaki Turancı subay ve yedek subaylar II. Meşrutiyet'ten itibaren gelişim gösteren Türklük düşüncesinin etkisi altında kalmışlardı. Hemen hepsi de Avrupa kültür ve medeniyetini yakından tanıyan kişilerdi. Turancıların hitap etmeye çalıştığı kesimle aralarında büyük bir uçurum vardı. Hem yurt içinde hem de yurtdışındaki Müslüman toplulukların Turan idealini kavrayacak düzeye ulaşmadıkları, Rus ordusunun yenilmesiyle tüm sorunların giderilmemiş olduğu görülmüştü. Dinleri, dilleri bir olan Türk topluluklarında bile mezhep farklılıklarının yanında ortak bir gelecek kurma noktasına türlü zorluklar vardı. İşte bu zorluklar gittikçe Turan'ı gerçekleştirilemez bir hayal olarak düşünülmesine sebebiyet verdi.

19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan İtalyan ve Alman birliği gibi Osmanlı Türkleri de Türk birliğini hedeflemişlerdi. Turan devletini oluşturacak olan halkların birbirinden kopuk yaşayan topluluklar olduğu düşünüldüğünde uzun bir kaynaşma dönemine ihtiyaçları olduğu bir gerçektir. Savaş öncesinde halkları kaynaştıracak kültür hareketleri ancak Rus, Çin ve İngiliz yönetimlerinin izin verdiği ölçüde, oldukça sınırlı kalmıştı. Kültür, eğitim, din misyon gruplarının yanında propaganda yapacak ajanların uzun yıllar bölgede çalışmaları gerekiyordu. Tüm bu eksiklikler ancak uzun süren bir kaynaşma politikasıyla giderilebilirdi. Osmanlılar ele geçirdikleri bölgelerde en az on yıl gibi bir süre kalabilselerdi kaynaşma bu süre içinde sağlanabilirdi. Bu alt yapı olmadığından Osmanlı ordusuna sempati duymayan Türklere de rastlanmaktaydı. Osmanlı ordusunun kendi bölgelerinde varlığından en çok memnuniyet duyanlar aydınlardı. Onlar milli bir devlet kurma

noktasında Osmanlı'nın desteğini en iyi kavrayan kesimdi. Osmanlı orduları Suriye-Filistin Cephesi'nde yenilerek 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmasıyla hedeflenen Turan ülkesinin gerçekleşmesi ihtimal dahilindeydi.

1918 yılında Kafkaslarda Osmanlı Devleti nüfuz kazanmış, Turan politikası kısmen gerçekleşmişti. Bölgede gözlemlerde bulunan Turancılar, Rus yönetimi altındaki Azeri, Gürcü, Ermeni ve diğer milletlerin milli hükümetler kurmaları ve milli kimliklerine bağlılıklarından etkilenmişlerdi. Bu durum Selahattin Yurtoğlu gibi Turancıların Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen, Bulgar, Ermeni, Rum ve diğer azınlıklara hak vermesini sağlamıştı. Her milletin milli haklarına saygı duyulması gerekmekteydi.

Turan ideolojisindeki Türklerin liderlik konumu ve güçlü milletlerin büyüme arzusu düşüncesinin bulunması onun Sosyal Darwinizm'den etkilendiğini göstermektedir. Şevket Süreyya Aydemir, önce Turan idealine gönül vermiş daha sonra bunun gerçekleşemeyeceğinin yanında kimi haksız yönlerinin de olduğunu ifade etmiştir. Şevket Süreyya'ya göre Turan idealinde yer alan seçilmiş millet kavramı yanlışti. Diğer milletler de kendilerini seçilmiş ve üstün millet olarak karşılırlarına çıkacak, çatışmalar eksik olmayacaktı. Onun yerine bütün milletlerin eşit olduğu bir düzen olmalıydı. Bu arayış Şevket Süreyya'yı komünizme yöneltti.

Turancılık küçük bir çevrenin düşüncesi değildi. Özellikle Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanması Enver Paşa'nın Turancılık idealine bağlanmaktadır. Sarıkamış Harekâtı iyi planlanmamış ve felaketle sonuçlanmış olsa da Turan idealini tek bir kişiye yani Enver Paşa'ya indirgemek doğru olmayacaktır. Kafkas Cephesi'nde savaşmış birçok subay ve yedek subayın Turancılık idealine bağlı oldukları bir gerçektir. Kafkas Cephesi'nde savaşan 3.Ordu'yu *Turan Ordusu* olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Türk tarih yazımında çokça dile getirilen bir husus da Kafkas Cephesi'nin açılması ve Sarıkamış Harekâtı'nın icrası Almanya'nın isteği ve onun çıkarları için yapıldığıdır. Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusunun Rus ordusuyla savaşması Almanya'nın çıkarına olsa da bu cephe Türkler de savaşmak istiyordu. Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlandığı 1915 yılının ocak ayında bile Kafkasya'nın bahar aylarında istilası düşünölmekteydi.

Turancılar üzerinde yapılacak bir tespit de geçmişte Asya'da siyasi bütünlüğü sağlayarak büyük imparatorluklar kurmuş olan Cengiz Han ve Emir Timur'a duyulan saygı idi. Turan olarak adlandırılan bölgede Cengiz (13-14. yüzyıllar) ve Timur imparatorlukları (1370-1507) kurulmuştu. Şimdi bu tarihi mirasa sahip çıkılıyordu. Turancı komutanlar çocuklarına Cengiz ve Timur gibi tarihi şahsiyetlerin isimlerini veriyorlardı. Örneğin Halil Paşa'nın 1917 yılında doğan oğlunun adı Cengiz idi (Yurtoğlu, 2020: 371)

Sonuç olarak yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin gelecekte varlığını sürdürebileceği yeni bir düzen kurulmak istenmekteydi. Halil Paşa'nın ifadesiyle "Asya Müslüman Türk Devleti." Yok olma tehlikesiyle yüz yüze kalan Osmanlı toplumu Türkçü-Turancı fikirleri bir kurtuluş noktası olarak kabul etmiş, Kafkaslar, İran ve Türkistan'a doğru yönelmişlerdi. Buralarda bulunan ezici çoğunluktaki Türk ve Müslüman nüfusa dayanılacaktı. Yeni Turan devletinin içinde yaşayacak olan azınlıklar Osmanlı örneğinde olduğu gibi ayrılıkçı hareketlerde bulunamayacaklardı. Turan idealiyle çoğu zaman bir siyasal örgüt düşünölmemiş Kafkaslar, İran, Afganistan ve Türkiye'deki Müslüman devletlerin birliği düşünölmüştür. Böylece Hindistan da dâhil olmak üzere Asya ve Ortadoğu'da Rus, İngiliz ve Fransız emperyalizmine son verilecekti. Savaşın kaybedilmesiyle birlikte Turancılık politikası gündemden düşmüş, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Türkiye'sinde dile getirilmeyen, sakıncalı bir düşünce olarak kalmıştı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declared no competing interests.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

References

- Adil Hikmet Bey. (2022). *Asya'da Beş Türk*. (Haz. Yusuf Gedikli). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük; Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: Özdemir Basımevi.
- Akıncı, S. (2016). *Dağıstan Süvari Bölüğü ve Dağıstanlı (Muhammed) Mehmet Fazıl Paşa*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Astourian, S. (1990). "The Armenian Genocide: A Interpretation". *The History Teacher*. V-23, No-2, s. 133.
- Aydemir, Ş. S. (1971). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1908-1914 C-II*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1978). *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Cengizer, A. (2014). *Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çakıröz, R. (1990). *Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 Yıl*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Dekmejian, D. H. (1997). "Determinants of Genocide: Armenians and Jews Case Studies", (Ed. Richard G. Hovannisian). *The Armenian Genocide in Perspective*. New Brunswick.
- Diñç, M. E. (1998). *Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Eğre, Ragıp N. (2006). *Babamın Emanetleri Ragıp Nurettin Ege'nin Birinci Cihan Harbi Günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı*. (Haz. Güneş N. Eğre-Akter). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Ertan, T. F. ve Örs, O. (2018). "Milliyetçiliğin Müphemliği, Milliyetçilik Nedir?". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62, Bahar 2018, ss. 39–84.
- Eti, A. R. (2016). *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915*. (Haz. Gönül Eti), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gedikli, Y. (2012). *Cephe ve Esaret Hatıraları*, İstanbul: Paraf Yayınları.
- Hafız Hakkı Paşa. (2016). *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*. (Haz. Murat Bardakçı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Halil Paşa. (2010). *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*. (Haz. T. Sorgun), İstanbul: Destek Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (1995). "Enver Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C-11, ss. 261–264.
- Hanioğlu, Ş. (2012). "Türkçülük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C-41, ss. 553–554.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*. (Çev. Abdülkadir Sadak), Ankara: Otağ Yayınları.
- İlter, A. S. (2007). *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Hatıraları*, (Haz. Z. Türkmen & E. Çelik), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Karabekir, K. (2009). *Günlükler-I*. İstanbul: Yayı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2020). *I. Dünya Savaşı Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kevorkian R. (2015). *Ermeni Soykırımı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, M. (2019). "Tekinalp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C-Ek-2, s. 586–587.
- Kohen, M. (1914). *Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler?*. İstanbul: Türk Yurdu Kütüphanesi Yayınları.
- Kon, K. (2013). *Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İslam Stratejisi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1977). "Yusuf Akçura", *Bellekten*, 41, 389–400.
- Kuntman, M. D. (2010). *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya; XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Landau J. M. (1999). *Pantürkizm*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Mehmet Asaf Bey, (2007). *Mehmet Asaf Bey'in Hatıraları; Sarıkamış'tan Volga Kıyılarına*. (Haz. Murat Cebecioğlu), Ankara: Berikan Yayınevi.
- Nalbantyan, Z. V. (2011). *Ermeni Cephesinden Pan-Turanizm*. (Çev. Katayoun Sarnesar), İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Oral, A. (2016). *Kafkasya İslam Ordusu Kumandanı, Haliç'te Silah ve Cephane Fabrikatörü, Enver Paşa'nın Kardeşi; Nuri Killigil*, İstanbul: Demkar Yayınları.
- Ömer Seyfeddin. (1914). *Yarınki Turan Devleti*. İstanbul: Kader Matbaası.
- Polat, N. H. (2007). "Ömer Seyfeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C-34, 80–82.
- Sarınay, Y. (2014). *1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (Ed. T. Başak & M. Yüksel), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Selişik, S. (2006). *Kafkas Cephesi*, (Haz. Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Fatma İlhan), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Sıbgatullina, A. (2014). *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Sivri, P. M. (2016). *Manastır'dan Erzurum'a Hafız Hakkı Paşa (1879-1915)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Talat Paşa, (2013). *Talat Paşa'nın Anıları*. (Haz. Alpaz Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tonguç, F. (2008). *Birinci Dünya Savaşında Bir Yedek subayın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Türk İstiklal Harbine Katılan. (1989). *Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*. (Haz. N. Ökse, N. Baycan, S. Sakaryalı), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yalman, A. E. (2019). *Birinci Dünya Savaşında Türkiye*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Yılmaz, E. "Şevket Süreyya Aydemir" *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevket-sureyya-aydemir-1897-1976/> (E.T. 11.06.2023).
- Yurtoğlu, S. (2020). *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı-I*. (Haz. İ. Selçuk), İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Yurtoğlu, S. (2020). *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı-II*. (Haz. İ. Selçuk), İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Structured Abstract

The Ottoman Empire, which had a multinational structure, began to collapse in the 19th century under the influence of the nationalist movement. In order to save the empire from collapse, the idea of a nation that would keep various races together, namely "Ottomanism" policy was implemented. However, the nationalist movement could not be prevented. Greece, Serbia, Romania, Montenegro and Bulgaria gained their independence. The loss of lands in Rumelia in the Balkan War in 1912 led the Ottoman society to great despair. The Ottoman Empire sought a new nation system in order to maintain its existence. The survival of the Ottoman Empire depended on the Muslim and Turkish population being in the majority. As a result of that, the idea of political union with the Muslim-Turks living in the Caucasus and Central Asia under the rule of Russia, namely Turan, was targeted.

Muslim-majority countries such as Central Asia, the Caucasus, Iran, Egypt, Morocco, Tunisia, Algeria were under the rule of England, France and Russia. The Union and Progress government, which was ruling the Ottoman Empire then, believed that Ottoman Empire would disintegrate and the last independent Muslim state would be colonized at the end of the war. In an attempt to prevent, the Ottoman government formed an alliance with the Austro-Hungarian and German Empires, with the idea of that they do not have imperialist ambitions in the Ottoman lands. The government aimed to ensure the integrity of the state through this alliance. In addition, the government aimed to expand towards the Caucasus and Turkestan with the policy of Turanism.

The aim of the 3rd Army, whose center was in Erzurum, was to invade the Caucasus after defeating the Russian army. The destruction of the Russian army was the first and most important step of the Turanian policy. In the wars that took place in November 1914, the Russian army could not be destroyed. Thereupon, the surround plan was implemented to destroy the Russian army. According to this plan, known as the Operation of Sarıkamış Surround, the 11th Corps was to perform demonstration maneuvers from Hasankale to the Russian army, and the 9th and 10th Corps would pass behind the Russian army through Oltu, Bardız. Thus, the besieged Russian army would be destroyed.

The military operation, which took place at the end of December 1914, ended in failure. Tens of thousands of Ottoman soldiers died as a result of the freezing weather and diseases. In Turkish historiography, the failure of Sarıkamış Operation is attributed to the revolutionary and dreamer personality of the Minister of War Enver Pasha. According to them, Enver Pasha's Turanists ideas were the main reason for this failure and Enver Pasha insisted on this military operation to gain fame. Another widely accepted idea is that the Ottoman army fought the Russian army for the benefit of Germany. It is of great importance to examine the memories of the people who participated in the war in order to enlighten these ideas.

As the memories of the Ottoman soldiers who fought in the Caucasus Front are examined, it is understood that the common goal was to save their cognates living under Russian rule and to destroy Russia. According to many officers, with the collapse of Russia, millions of cognates living under its rule would become independent and a strong Muslim Turkish state would be established. In this respect, Turanism was not adopted by only a marginal community, on the contrary, it was a widely accepted idea. In the Turan ideal, all Turkish-speaking Muslims were considered Turks. Other non-Turkish Muslim nations were also considered as the Turan community. For example, Persians, Afghans and Kurds rebelled against the British and Russian administration would play a role in the establishment of the Turan state. However, the Turan State would be established under the leadership of the Turks.

Some Armenian and Western writers likened the Turan ideal to the Nazi ideology. They claim that just as the Nazis massacred the Jews, the Ottomans also massacred Armenians and other Christian communities in line with the Turan ideology. When the memories are examined, it is seen that Christian communities such as Georgian and Armenian would be part of the envisioned Turan Empire. As it is clearly seen in the memories, The Ottoman armies, which captured the Caucasus in the summer of 1918, had good relations with the Armenians and Georgians.

The common thought seen in almost all memories is the lack of trained soldiers in the Ottoman army. It was difficult to achieve great things with uneducated people. The presence of Ottoman soldiers, who had not yet become a nation among the communities in their own country, did not escape the attention of the Turanists. It is difficult to say that all Turks outside the borders adopted Turanist ideas. There were Azeri Turks who did not see the Ottoman armies that had captured Baku much different from the Russians. The Committee of Union and Progress, while implementing a big project such as Turanism, was not able to establish ties strong enough with the Turks in the Caucasus and Central Asia. At the beginning of the war, delegations were sent to the region in line with the Turanism, whereas such delegations should have been sent long before the war.

Another point to be made on the Turanists was their respect for Genghis Khan and Emir Timur, who had established great empires in Asia in the history. The Genghis (13–14th centuries) and Timurid empires (1370–1507) were established in the region called Turan. Turanians were claiming this historical heritage. Turanian commanders gave their children the names of historical figures such as Cengiz and Timur. For example, Halil Pasha's son, born in 1917, was named Cengiz.